ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

Бања Лука, 2025. година

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

Издавачи:

Универзитет у Бањој Луци
Факултет безбједносних наука

Булевар војводе Живојина Мишића 10 а
78000 Бања Лука, Република Српска
Тел:+387 51 333 603
https://fbn.unibl.org/

Криминалистичко-полицијски
универзитет

Цара Душана 196
11080 Земун, Србија
Тел: +381 11 3161-444

http://www.kpu.edu.rs/cms/
Е-адреса часописа: casopis@fbn.unibl.org
Интернет адреса часописа: https://fbn.unibl.org/casopis/
http://scindeks.ceon.rs/journaldetails.aspx?issn=2637-3076

Главни и одговорни уредник:

Предраг Ћеранић
Универзитет у Бањој Луци, Факултет безбједносних наука, Бања Лука, Република Српска, БиХ

Замјеник главног и одговорног уредника:

Ненад Радовић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија

Извршни уредници:

Ивана Бјеловук, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Велибор Лалић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци,
Република Српска, БиХ

Чланови редакције:

Дарко Паспаљ, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Оливер Бакрески, Филозофски факултет, Универзитет Свети Ћирило и Методије, Скопље, Република Сјеверна Македонија
Жана Врућинић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Драгана Васиљевић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ
Жељко Никач, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Марија Поповић Манчевић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Марија Тасић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Тамаш Ковач, Лудовика, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Јохана Фаркас, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Саболч Мађас, Факултет за спровођење закона, Лудовика Универзитет за јавну управу, Мађарска
Марија Мићовић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија
Вук Кулић, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду, Република Србија

Секретаријат часописа:

Предраг Поповић
Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска, БиХ

Лектор:

Адријана Митрић

Превод на енглески:

Лидија Николић Новаковић

Штампа:

PRINT SHOP, д.о.о. Источна Илиџа

Тираж: 100

ISSN 2637-3076

Часопис излази два пута годишње

Журнал за безбједност и криминалистику (уписан у Регистар јавних гласила Министарства просвјете и културе Републике Српске, под редним бројем 688)

УВОДНИК

И други број у 2025. години часописа Журнал за безбједност и криминалистику, иначе, четрнаести по реду, доноси актуалне безбједносне теме. Фокус је на ризицима стреса и емоционалним реакцијама на стресне догађаје младих који се образују за рад у полицији. Интересантно је да су се наведеном темом бавили и Дане Субошић, професор на Криминалистичко-полицијском универзитету Београд, и Мирослав Ђурић, запослен у Министарству унутрашњих послова Републике Српске. Кроз истраживања која су спровели код младих који се образују за посао, за који се каже да га могу радити само људи посебног кова, дошли су до веома интересантних закључака.

Тако је професор Субошић у раду под називом Ризици стреса студената који се образују за рад у полицији спровео истраживање које провјерава да ли су два стандардизована и већ верификована упитника за мјерење стреса код полицијских службеника (организациони PSQ-Org и професионални/оперативни PSQ-Op) примјенљива и на студенте који се школују за рад у полицији. Полазиште је да је режим живота и рада на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду „полицијски“: студенти су стипендисти МУП-а, живе у организованом дневном распореду, имају дисциплину, обуке, дежурства и бројне практичне активности, што може генерисати стресоре сличне онима у служби. Др Субошић је приказао и структуру испитаника и у том контексту је објаснио да је анкетирано 119 студената (67 мушкараца и 52 жене) током септембарског рока 2021. године. те да су упитници минимално прилагођени студентском контексту (5 организационих и 6 професионалних ставки), уз Ликертову скалу 1–7. Субошић долази до закључака да резултати дају ранг-листе најинтензивнијих стресора: организационо доминира очекивање службене доступности и ван „радног“ времена, промјене правила и неједнака подјела обавеза; професионално доминира мањак времена за породицу/пријатеље, замор и захтјеви ван времена. Утврђена је изузетно висока корелација организационог и професионалног стреса ($r \approx 0{,}989$), што сугерише да се управљањем једном групом стресора утиче и на другу. Организациони стрес је нешто израженији од професионалног, а студенткиње су у просјеку изложеније стресу од студената. Оба упитника су показала високу поузданост ($\alpha \approx 0{,}933$ и 0,900), па се цијени да су примјенљиви и за ову студентску популацију и корисни за управљање стресом у обуци.

Истраживања др Мирослава Ђурића су такође темељно урађена. У свом раду Емоционалне реакције на стресне догађаје младих који се образују за занимање полицијског службеника он испитује колико су млади који се школују за полицијског службеника емоционално отпорни на стресне догађаје и да ли се њихове негативне емоционалне реакције разликују према

полу и узрасту. Полазећи од чињенице да је полицијски посао међу најстреснијим професијама, аутор у теоријском дијелу подсјећа на типичне посљедице стреса (емоционалне, когнитивне, здравствене и понашајне), као и на Селијев модел фазâ стреса и Лазарусово схватање да исходи зависе од личних карактеристика и контекста. Истиче се значај селекције и обуке, јер се од будућих полицајаца очекује контролисано емоционално реаговање у критичним ситуацијама, те се разматрају налази о могућим полним разликама у анксиозности и специфичним стресорима у полицијској организацији. Др Ђурић је навео и структуру испитаника, те тако истиче да емпиријски дио обухватио 400 испитаника (149 ученика Средње школе унутрашњих послова и 251 полазника Полицијске академије МУП-а РС), узраста 17–27 година, од чега је 317 мушкараца и 83 жене. Истраживање је спроведено 2024. године у Бањој Луци. Негативне емоционалне реакције на стрес мјерене су скалом COPED/NEG-EMOC-BM-1992 (10 ајтема, петостепена Ликертова скала), при чему већи скор означава јаче негативно реаговање; поузданост у овом узорку износи α=.83. Због ненормалне дистрибуције резултата примјењени су дескриптивна статистика и Mann–Whitney U тест.

Резултати до којих је дошао, како тврди, показују да већина испитаника у највећем броју ајтема наводи да им се негативне реакције „никада“ или „ријетко“ дешавају, док су учесталије само блаже реакције (нпр. нježеност и убрзан рад срца). На крају, др Ђурић прави анализу хипотеза које је поставио те истиче да је потврђена прва хипотеза: млади који се образују за полицијског службеника имају висок ниво емоционалне отпорности. Друга хипотеза није потврђена: жене статистички значајно чешће испољавају више негативних реакција у већини ајтема (нпр. протрну, проблиједе, убрзан рад срца, осјећај да дах „стаје“, дрхтање). Трећа хипотеза је дјелимично потврђена: млађи (17–18) у више ставки показују јаче негативно реаговање од старијих (19–27), што аутор тумачи већом емоционалном зрелошћу старијих испитаника. Закључно, рад сугерише да је селекција генерално добра, али да је у обуци корисно циљано јачати капацитете управљања стресом, посебно код млађих полазника и у доменима гдје су код жена уочене израженије реакције.

Др Борис Тучић се бавио другом темом: Претпоставке европске стратешке безбједносне аутономије. Рад анализира концепт европске стратешке безбједносне аутономије – његов садржај, домет и ограничења – и тврди да његова стварна „функционална верификација” зависи од испуњености три групе претпоставки: политичко-институционалних, организационо-функционалних и материјалних (ресурсних). Аутор показује да савремена идеја аутономије јача након 2016. (Глобална стратегија ЕУ), али да се у пракси најчешће тумачи релативно: не као замјена за НАТО, већ као јачање „европског стуба” унутар НАТО-а и самосталније дјеловање у темама које нису у фокусу САД.

По аутору, кључне препреке су: међувладина природа одлучивања у ЕУ (једногласност и слабости ЗБОП), разлике у безбједносним културама држава, те снажан „амерички фактор” који ограничава амбиције које би могле угрозити улогу НАТО-а. На оперативном плану, иако постоје механизми

попут PESCO и ЕУ борбених група, недостају политичка воља, финансијски модели и аутономни капацитети, па се ЕУ ослања на НАТО (нпр. „Берлин+”). Ресурсно, рат у Украјини је оголио слабости европске одбрамбене индустрије. Закључак је да је европска стратешка аутономија још у повоју и да ЕУ тешко функционише као истински аутономан безбједносни актер.

И на крају, Јелена Шкрбић Бијелић, такође запослена у Министарству унутрашњих послова Републике Српске, пише на тему Суптилни говор мржње, предрасуде и сексизам у медијском представљању жена на интернету. У свом раду анализира како интернет-портали у Босни и Херцеговини представљају жене и у којој мјери се у тим садржајима јављају суптилни (а понекад и експлицитни) облици говора мржње, предрасуда и сексизма. Полазиште је да је положај жена у друштву и даље неповољан упркос постојању законских одредби о равноправности, док медијски дискурс често одржава и појачава патријархалне обрасце. Ауторка говор мржње дефинише као изражавање нетрпељивости и дискриминације засновано на односу моћи, те наводи типове говора мржње (нпр. хушкање, дехуманизација, ширење стереотипа, пријетње), при чему сексизам и предрасуде третира као његове поткатегорије.

Истиче да је коришћена квантитативно-квалитативна (критичка) анализа дискурса на корпусу од 60 текстова са шест најпосјећенијих портала (три из РС и три из ФБиХ), пронађених претрагом кључне ријечи „жена“ и преузетих 26. 8. 2023. Ауторка закључује да резултати показују да извјештавање често није етичко, да доминирају вијести са сензационалистичким насловима и садржаји преузети са друштвених мрежа, те да су жене најчешће приказане као жртве, затим као мајке/супруге, као сексуални објекти или као „кривци“. Стереотипи, мизогини наративи и „кликбејт“ реторика одржавају неједнакост и нормализују дискриминацију. Ауторка позива на промјену уређивачких политика, већу медијску писменост и примјену етичких смјерница у родно осјетљивом извјештавању.

Уредништво Журнала за безбједност има разлога за задовољство, како квалитетом текстова које објављује у новом броју, тако и чињеницом да је у Србији сада вреднован са М- 52, као часопис од националног значаја.

Главни и одговорни уредник

Др Предраг Ђеранић

САДРЖАЈ

УВОДНИК 5

Дане Субошић
РИЗИЦИ СТРЕСА СТУДЕНАТА КОЈИ СЕ ОБРАЗУЈУ ЗА РАД У ПОЛИЦИЈИ 11

Мирослав Ђурић
ЕМОЦИОНАЛНЕ РЕАКЦИЈЕ НА СТРЕСНЕ ДОГАЂАЈЕ МЛАДИХ КОЈИ СЕ ОБРАЗУЈУ ЗА ЗАНИМАЊЕ ПОЛИЦИЈСКОГ СЛУЖБЕНИКА..... 33

Борис Тучић
ПРЕТПОСТАВКЕ ЕВРОПСКЕ СТРАТЕШКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ АУТОНОМИЈЕ 45

Јелена Шкрбић Бијелић
СУПТИЛНИ ГОВОР МРЖЊЕ, ПРЕДРАСУДЕ И СЕКСИЗАМ У МЕДИЈСКОМ ПРЕДСТАВЉАЊУ ЖЕНА НА ИНТЕРНЕТУ 59

УПУТСТВО АУТОРИМА 71

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА..... 79

РИЗИЦИ СТРЕСА СТУДЕНАТА КОЈИ СЕ ОБРАЗУЈУ ЗА РАД У ПОЛИЦИЈИ

Оригинални научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2502011S	COBISS.RS-ID 144040193	УДК 159.944:351.745-057.875

Дане Субошић[1]
Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, Република Србија

Апстракт: Циљ истраживања је провера примењивости верификованих упитника о организационом и професионалном стресу полицијских службеника на студентима који се образују за рад у полицији. Истраживање је реализовано анкетирањем студената на прилагођеним упитницима, тако што је у мањој мери у организационом упитнику прилагођено пет, а у професионалном шест питања, тако да изражавају студентске активности. Резултатима истраживања, дошло се до тога да су: 1) утврђене ранг листе организационих и професионалних стресора по интензитету (ризику), уз идентификоване изузетке, 2) утврђене веома високе позитивне корелације између аритметичких средина организационог и професионалног стреса (нпр. Пирсонов коефицијент корелације на целом узорку је: $r = 0.989$, $p<0.01$), што омогућује да се управљањем једном врстом стресора управља и другом, 3) организациони стресори интензивнији, тиме и више ризични од професионалних стресора, 4) жене изложене интензивнијем стресу од мушкараца, као и 5) оба упитника веома поуздана (Кронбахов Алфа коефицијент: организациони ($\alpha = 0.933$) и професионални упитник ($\alpha = 0.900$)).

Кључне речи: организациони и професионални стресори, студентске активности, студенти, упитници, полицијски службеници, ризици

УВОД

Проблем истраживања

Оспособљавање и образовање за рад у полицији треба да буде што веродостојније њеним професионалним потребама. Наведеним формама едукације за рад у полицији, поред стручних, усвајају се и организациона знања која обухватају и полицијску професионалну културу (Constable & Smith, 2015). С таквим полазишти-

1 Аутор за кореспонденцију: др Дане Субошић је редовни професор на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду, имејл: dane.subosic@kpu.edu.rs.

ма је усвојен модел образовања на Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду, Република Србија (КПУ).

Наиме, у сарадњи са Министарством унутрашњих послова Републике Србије (МУПРС), на КПУ је током 2019. године обновљен систем који је до 2006. године постојао на Полицијској академији (правном претходнику КПУ), којим се на високом нивоу организованости студенти образују за полицијску професију. То значи да је обновљен модел образовања за рад у полицији у коме студент основних студија (криминалистике, информатике и рачунарства или форензике) има закључен уговор о међусобним правима и обавезама са МУП-ом РС, који сервисира КПУ. Наведеним уговором је предвиђено да студенте стипендира МУП РС (имају обезбеђене: исхрану, смештај, униформу, опрему, наоружање, наставну литературу, потрошни материјал и друге наставне потребе, чему следи запослење са високом стручном спремом у МУП РС након дипломирања), што је праћено обавезом студената да дипломирају у року од пет школских година од уписа на КПУ (Криминалистичко-полицијски универзитет, 2023).

Све наведено су мотивациони механизми за будуће и актуелне студенте. Међутим, свако лице има и наличје, у овом случају – у виду стресора. Наведени лице и наличје чине две стране исте медаље, чинећи целину школовања за рад у полицији.

Мотивациони механизми и стресори студената КПУ испољавају се кроз режим студија и живота и рада на Универзитету. На основним академским студијама тај режим траје четири школске године које су подељене на осам семестара. Сваке школске године студенти имају шест испитних рокова (укупно за четири године их је 24), током којих треба да положе око 40 наставних предмета (зависно до студијског програма који похађају). Саставни део студијских програма су и бројне праксе (значајне са аспекта професионалних стресора, укључујући информативне и стручне посете полицијским станицама и другим организационим јединицама Дирекције полиције, теренске обуке, обуку у руковању ватреним оружјем, бојева гађања, присуство увиђајима и обдукцијама и друго). Наведене праксе се колоквирају и обавезан су садржај студијског програма (Криминалистичко-полицијски универзитет, 2021).

Живот и рад студената на КПУ реализује се кроз дневни распоред рада. Њиме се практикују активности од устајања до повечерја (обавезног ноћног одмора). Током једног дана, студенти практикују: јутарњу смотру, смотру просторија у којима бораве, оброке, време за преподневну и поподневну наставу, поподневни одмор, обуку (тренаж) из оперативно-полицијских вештина (претежно: стројева и тактичка обука, као и обука у руковању ватреним оружјем), уз слободно време од вечере до повечерја. Паралелно са наведеним активностима, студенти обављају бројне службене и ваннаставне активности. У њих спадају: дежурства, учествовање у обезбеђивању објекта КПУ, уређење заједничких просторија и простора, рад секција, обезбеђења јавних скупова, свечаности, хуманитарни рад и др. Све наведено важи

посебно за прву годину основних академских студија, док се за касније године студија овај модел живота и рада примењује у мањем обиму, рачунајући на већ стечену компетентост студената старијих година наведених студија.

За реализацију дневног распореда рада задужени су ментори запослени на КПУ и инструктори Жандармерије (организациона јединица Дирекције полиције МУП РС посебне намене (Субошић, 2020). Од њих студенти усвајају стручна и организациона знања, укључујући и полицијску професионалну културу. Таква полицијска култура је: паравојна (униформисаност и опремљеност, чинови, ознаке, водови, командири, стројеве радње и друго), патерналистичка (ментори и инструктори су значајно старији од студената и имају покровитељски однос према њима) и микроменаџерска, јер се води рачуна и о ситницима (Goldstein, 1990; Shane, 2010), а назива се: „Командно-контролна" (Webber, 1991: 116). О значају такве културе сведочи Извештај Полицијског извршног истраживачког форума (*Police Executive Research Forum – PERF*) којим се наглашава да полицијска култура изражава „Командно-контролни" приступ свакој ситуацији (Police Executive Research Forum [PERF] 2016: 113). У таквој култури најистакнутије лекције научене у полицијској обуци су оне које ојачавају паравојну структуру и културу (Chappell & Lanza-Kaduce, 2010). Најзад, таквом културом брзо се развија потреба за правилима, командом и контролом, односно спремност да постане део или израз саме организације (Кесић, 2019: 62; Кесић & Зекавица, 2019: 115). Због свега наведеног, овим радом се проблематизује примењивост упитника о стресорима полицијских службеника на студентима који се образују за рад у полицији, а не стресори студентског живота уопште, јер је модел живота и рада студената на КПУ ближи раду полицијских службеника, него општем режиму студирања (нпр. сви студенти основних студија КПУ су стипендисти МУП-а РС из чега произилазе посебности њиховог статуса, односно правног положаја).

Организациони и професионални аспекти живота и рада студената на КПУ у себи садрже мотивационе механизме (не проблематизују се овим истраживањем) и стресоре (проблематизују се овим истраживањем). Стресори у полицијској професији су тема бројних истраживања, с чим у вези, само Violanti са сарадницима у једном раду наводи: „Овај преглед укључује претраге релевантних база података (1990–2016) укључујући *PubMed, Scopus, Embase, ProKuest, PsicINFO, PILOTS i Google Scholar*", при чему је из њих консултовано 97 текстова на наведену тему (Violanti et al., 2017). С тим у вези постоје и верификовани упитници за полицијске службенике, при чему се деле на оне за анкетирање у односу на организациони (*Police Organizational Stress Questionnaire - PSQ-Org*) и професионални (*Police Operational Stress Questionnaire - PSQ-Op*) стрес (McCreary & Thompson, 2006). Такви упитници су верификовани у иностранству (McCreary et al., 2017; Acquadro Maran et al., 2018; Kukić et al., 2021), а за Републику Србију је један такав пар упитника верификован 2021. године (Kukić et al., 2021).

Хипотезе

Општа хипотеза: „Верификовани упитници за утврђивање организационих и професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".

- Прва посебна хипотеза: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".
  - Прва појединачна прве посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију мушког пола која се образује за рад у полицији".
  - Друга појединачна прве посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију женског пола која се образује за рад у полицији".
- Друга посебна хипотеза: Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".
  - Прва појединачна друге посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију мушког пола која се образује за рад у полицији".
  - Друга појединачна друге посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију женског пола која се образује за рад у полицији".

Циљ истраживања

Циљ реализованог истраживања је провера примењивости међународно и у Републици Србији верификованих упитника о организационом и професионалном стресу полицијских службеника на студентима који се образују за рад у полицији. Циљ тога је да се евентуално прошири примена наведених упитника и на наведену студентску популацију. Практични циљ тога је да се ваљаније управља стресом студената који се образују за рад у полицији, како би њихово школовање било што ваљаније у односу на образовне потребе с једне стране, односно, што реалније у односу на професионалне потребе полиције, с друге стране.

Варијабле

Варијабле у истраживању су независне и зависне. Независне су пол студената (мушки и женски). Зависне варијабле су одговори испитаника на *Ликертовој седмостепеној скали*, са вредностима од 1 до 7, којима испитаници изражавају интензитет појединих стресора сврстаних у организационе и професионалне.

МЕТОДОЛОГИЈА

Узорак

Од 119 студената Криминалистичко-полицијског универзитета који су учествовали у анкетирању, њих 67 је мушког, а 52 је женског пола. Структура анкетираних студената по полу, студијским програмима и годинама студија дата је наредном табелом.

Табела 1: Структура испитаника

Студијски програм	ОАС Криминалистика		ОАС Информатика **и** рачунарство	
Година студија	1. година	2. година	1. година	3. година
Мушки	19	28	10	10
Женски	23	17	3	9

Инструменти

Основни метод за прикупљање података у овом истраживању било је анкетирање. Оно је спроведено на основу два верификована упитника за полицијске службенике у Републици Србији, који су намењени за истраживање стресора и њихових интензитета:

- **организационог стреса**: *Police Organizational Stress Questionnaire – PSQ-Org –* поузданост примене на полицијским сужбеницама *Cronbach*-овим коефицијентом (α) = 0.959 и
- **професионалног стреса**: *Police Operational Stress Questionnaire – PSQ-Op –* поузданост примене на полицијским сужбеницама *Cronbach*-овим коефицијентом (α) = 0.961,

са по 20 ставова, чији су аутори: Kukić, Subošić, Heinrich, Greco and Koropanovski (Kukić et al., 2021).

Ради примене наведених упитника над студентима који се школују за рад у полицији, део ставова у упитницима за полицијске службенике је прилагођен, што је приказано у наредне две табеле.

Табела 2: Организациони стресори у полицији

За полицајце (основни, верификовани упитник)	За студенте који се образују за полицајце (прилагођени упитник)
Осећање да непрестано мораш да се доказујеш колегама на послу	Осећање да непрестано мораш да се доказујеш колегама
Сталне промене политика о начину обављања полицијских послова и/или прописа	Сталне промене политика о начину обављања дужности и/или прописа
Од тебе се очекује да и у слободно време будеш на послу	Од тебе се очекује да и у слободно време будеш службено доступан
Руководиоци превише наглашавају негативне аспекте (нпр. ниске службене оцене, жалбе грађана)	Руководиоци превише наглашавају негативне аспекте Вашег ангажовања (нпр. ниске оцене, жалбе наставника или ненаставног особља)
Сарадња с правосуђем	Сарадња са стручним службама (нпр. студентска служба, библиотека)

Као што се види из претходне табеле, пет ставова из упитника о организационим стресорима за полицајце је прилагођено за потребе анкетирања студената. То је урађено на симетричан начин, у најмањој мери, тако да се не промени смисао става. Прилагођавање ставова садржаних упитником о професионалним стресорима у полицији у функцији анкетирања студената приказано је у наредној табели.

Табела 3: Професионални стресори у полицији

За полицајце (основни, верификовани упитник)	За студенте који се образују за полицајце (прилагођени упитник)
Ризик од повређивања на послу	Ризик од повређивања
Здрава исхрана на послу	Здрава исхрана
Мањак разумевања за твој посао међу члановима породице и пријатељима	Мањак разумевања за твоје студије међу члановима породице и пријатељима
Стицање пријатеља изван посла	Стицање пријатеља изван студија
Непрестано се осећаш као да си на послу	Непрестано се осећаш као да си на студијама
Породица и пријатељи осећају утицаје предрасуда у вези с природом твог посла	Породица и пријатељи осећају утицаје предрасуда у вези с природом твојих студија

Као што се види из претходне табеле, шест ставова из упитника о професионалним стресорима за полицајце је прилагођено за потребе анкетирања студената. Као и у случају упитника о организационом стресу, то је урађено на симетричан начин, у најмањој мери, тако да се не промени смисао става.

На питања из оба упитника се одговарало заокруживањем вредности од 1 до 7, дакле на Ликертовој седмостепеној скали, која одговара ставу испитаника о интензитету (тиме и ризику) сваког организационог или професионалног стресора. Значење појединих вредности одговора испитаника приказано је наредном табелом.

Табела 4: Значење појединих вредности одговора испитаника

Не узрокује стрес уопште	Узрокује минималан ниво стреса	Узрокује мали ниво стреса	Узрокује средњи ниво стреса	Узрокује виши ниво стреса	Узрокује много стреса	Узрокује веома много стреса
1	2	3	4	5	6	7

Наведеним прилагођавањем ставова у оба упитника, уз непромењене ставове и скалу која је наведена претходном табелом, формирани су упитници за истраживање организационог и професионалног стреса студената који се школују за потребе полиције. Упитници се не наводе у целини због ограничења обима рада, већ само примери из њих. Пример питања у упитнику за организациони стрес дат је наредном табелом.

Табела 5: Пример питања у упитнику за организациони стрес

Неједнака подела обавеза	1	2	3	4	5	6	7

Пример питања у упитнику за професионални стрес дат је наредном табелом.

Табела 6: Пример питања у упитнику за професионални стрес

Сменски рад	1	2	3	4	5	6	7

Поступак испитивања

На питања из оба упиника одговарало је 119 студената мушког и женског пола КПУ. Реч је о студентима 1. и 2. године Основних академских студија криминалистике (ОАСК) и 1. и 3. године Основних академских студија информатике и рачунарства (ОАСИиР). Ради се о случајном узорку студената, формираном од оних који су се појавили на испитима реализованим на КПУ из два наставна предмета у септембарском испитном року 2021. године. Дакле, испитаници су давали одговоре анонимно, добровољно, свако за себе и сви истовремено, у условима предиспитне анксиозности. Наиме, стрес који студенти доживљавају пре, током и након испита не утиче штетно само на њихову академску успешност, већ има дугорочне последице на телесни и ментални здравствени статус студента, попут: напуштања студија, пада самопоштовања и неискоришћеног интелектуалног потенцијала (Dukić & Golubović , 2021: 15).

Обрада података

Обрадом података добијених анкетирањем студената формирана је база података у програмском пакету *Microsoft Excel*, након чега је импортована у софтверски пакет *IBM SPSS* (*v.*19). Анализа обрађених података извршена је применом дескриптивне статистике (AS = аритметичка средина, SD = стандардна девијација, Min.= минимална вредност одговора испитаника и Max. = максимална вредност одговора испитаника), као и метода статистичке анализе: биваријатна Пирсонова корелација и *t-тест на независним узорцима*. Пирсонова корелација је примењена с обзиром на то да је расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са интензитетом (ризика) стресора нормална по Шапиро-Вилков тесту, а *t-тест на независним узорцима* је примењен на идентификацији изузетака у приоритетизацији стресора по интензитету (ризику) код испитаника мушког и женског пола. Добијени резултати су приказани табеларним моделима. За оцену поузданости оба упитника коришћен је Кронбахов Алфа коефицијент (α)

РЕЗУЛТАТИ

Аритметичке средине и друге вредности одговора испитаника у вези организационог и професионалног стреса (студентских активности) на целокупном узорку наведене су у наредне две табеле.

Табела 7: Ранг листа организационих стресора на целокупном узорку

Ред. бр.	Организациони стрес	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Од тебе се очекује да и у слободно време будеш службено доступан	119	1	7	4.79	1.999
2.	Сталне промене политика о начину обављања дужности и/или прописа	118	1	7	4.64	1.994
3.	Неједнака подела обавеза	118	1	7	4.57	1.985
4.	Осећање да за све не важе иста правила (нпр. неке колеге су фаворизоване)	119	1	7	4.52	2.170
5.	Прекомерне административне дужности	119	1	7	4.08	1.955
6.	Неуједначен (променљив) стил руковођења	118	1	7	4.03	1.972
7.	Прекомерна бирократска правила која успоравају/онемогућавају деловање	119	1	7	3.97	1.915
8.	Неадекватна опрема за поверене дужности	119	1	7	3.81	2.005
9.	Недостатак средстава за рад	118	1	7	3.77	2.061
10.	Недостатак особља	119	1	7	3.48	2.154
11.	Руководиоци превише наглашавају негативне аспекте Вашег ангажовања (нпр. ниске оцене, жалбе наставника или ненаставног особља)	119	1	7	3.48	2.154
12.	Недовољна обука за рад с новом опремом	118	1	7	3.22	2.064

Ред. бр.	Организациони стрес	N	Min.	Max.	AS	SD
13.	Ако си болестан/на или повређен/а, колеге те ниподаштавају	116	1	7	3.10	2.251
14.	Потреба да сносиш одговорност за дужности који си обавио/ла	119	1	7	3.08	2.018
15.	Однос са руководиоцима	118	1	7	2.99	1.928
16.	Сарадња са стручним службама (нпр. студентска служба, библиотека)	119	1	7	2.75	2.043
17.	Унутрашња контрола	117	1	7	2.71	1.952
18.	Сарадња с колегама	119	1	7	2.59	1.597
19.	Осећање да непрестано мораш да се доказујеш колегама	118	1	7	2.37	1.843
20.	Превише посла за компјутером	118	1	7	2.35	1.770

Наведена, као и наредна ранг листа, изведена је опадајућим низом интензитета ризика којим се испољавају поједини стресори. Расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са организационим стресорима на целокупном узорку је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.950, *df* = 20, *Sig.* = 0.360). Овај податак је битан за избор методе статистичке анализе којом ће се квантификовати повезаност организационог и професионалног стреса, како на целокупном тако и на узорцима по половима.

Табела 8: Ранг листа професионалних стресора (студентских активности) на целокупном узорку

Ред. бр.	Професонални стрес (студентске активности)	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Недовољно времена за породицу и пријатеље	119	1	7	4.95	1.948
2.	Замор (нпр. сменски рад, прековремени рад)	117	1	7	4.92	1.876
3.	Службени захтеви изван радног времена	117	1	7	4.82	1.946
4.	Активности у вези са студијама у слободним данима	119	1	7	4.70	2.141
5.	Непрестано се осећаш као да си на студијама	119	1	7	4.15	2.216
6.	Рад ноћу без партнера	119	1	7	4.03	2.147
7.	Професионална обољења (нпр. бол у леђима)	115	1	7	3.79	2.002
8.	Мањак разумевања за твоје студије међу члановима породице и пријатељима	119	1	7	3.63	2.389
9.	Организовање приватног живота	119	1	7	3.52	2.127
10.	Трауматични догађаји (нпр. повређивање)	118	1	7	3.49	1.956
11.	Наметање ограничења твом друштвеном животу (нпр. избор пријатеља, места социјализације)	119	1	7	3.49	2.186
12.	Сменски рад	118	1	7	3.44	1.786
13.	Документовање службених активности	117	1	7	3.04	1.729
14.	Изналажење времена за одржавање добре физичке кондиције	116	1	7	2.91	1.954

Ред. бр.	Професонални стрес (студентске активности)	N	Min.	Max.	AS	SD
15.	Ризик од повређивања	117	1	7	2.75	1.790
16.	Здрава исхрана	119	1	7	2.75	2.009
17.	Породица и пријатељи осећају утицаје предрасуда у вези с природом твојих студија	119	1	7	2.42	1.924
18.	Одржавање угледа у друштву	118	1	7	2.30	1.655
19.	Негативни коментари јавности	117	1	7	2.15	1.664
20.	Стицање пријатеља изван студија	118	1	7	2.15	1.688

Расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са професионалним стресорима на целокупном узорку такође је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.938, *df* = 20, *Sig.* = 0.221). Томе следи одређивање аритметичких средина одговора испитаника у вези са организационим и професионалним стресом на целокупном узорку (наредна табела).

Табела 9: Аритметичка средина одговора испитаника у вези са организационим стресом и професионалним стресом (студентских активности) на целокупном узорку

	N	AS	SD
Организациони стрес	119	3.51	0.77
Професонални стрес (студентске активности)	119	3.47	0.91

Како су обе расподеле (у вези са организационим и професионалним стресом) нормалне, могуће је над њима реализовати параметарску методу, конкретно Пирсонов коефицијент корелације. Корелација на целокупном узорку између организационог и професионалног стреса (студентских активности) је: $r = 0.989$, $p<0.01$. Томе следи навођење аритметичких средина одговора испитаника у вези са организационим и професионалним стресом (студентских активности) на подузорку мушкараца (наредне две табеле).

Табела 10: Ранг листа организационих стресора на подузорку мушкараца

Ред. бр.	Организациони стрес	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Од тебе се очекује да и у слободно време будеш службено доступан	67	1	7	4.67	2.149
2.	Сталне промене политика о начину обављања дужности и/или прописа	67	1	7	4.34	1.951
3.	Неједнака подела обавеза	66	1	7	4.33	1.979
4.	Осећање да за све не важе иста правила (нпр. неке колеге су фаворизоване)	67	1	7	4.27	2.300
5.	Неуједначен (променљив) стил руковођења	67	1	7	3.84	2.005

Ред. бр.	Организациони стрес	N	Min.	Max.	AS	SD
6.	Прекомерна бирократска правила која успоравају/онемогућавају деловање	67	1	7	3.82	1.874
7.	Прекомерне административне дужности	67	1	7	3.76	1.801
8.	Недостатак средстава за рад	67	1	7	3.76	2.053
9.	Неадекватна опрема за поверене дужности	67	1	7	3.63	2.029
10.	Руководиоци превише наглашавају негативне аспекте Вашег ангажовања (нпр. ниске оцене, жалбе наставника или ненаставног особља)	67	1	7	3.39	2.139
11.	Недостатак особља	67	1	7	3.30	2.045
12.	Недовољна обука за рад с новом опремом	67	1	7	3.01	1.887
13.	Ако си болестан/на или повређен/а, колеге те ниподаштавају	66	1	7	2.88	2.087
14.	Однос са руководиоцима	67	1	7	2.82	1.898
15.	Потреба да сносиш одговорност за дужности које си обавио/ла	67	1	7	2.67	1.709
16.	Сарадња са стручним службама (нпр. студентска служба, библиотека)	67	1	7	2.52	1.949
17.	Унутрашња контрола	66	1	7	2.52	1.875
18.	Сарадња с колегама	67	1	7	2.46	1.570
19.	Превише посла за компјутером	67	1	7	2.21	1.619
20.	Осећање да непрестано мораш да се доказујеш колегама	67	1	7	2.15	1.645

Расподела AS одговора испитаника мушког пола по ставовима у вези са организационим стресорима је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.947, *df* = 20, *Sig.* = 0.326). Пирсонова корелација између AS целокупног узорка и узорка мушкараца у вези са организационим стресом је: $r = 0.996$, $p<0.01$. Тиме је верификована прва појединачна хипотеза прве посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију мушког пола која се образује за рад у полицији". Томе следи ранг листа професионалних стресора (студентских активности) на подузорку мушкараца.

Табела 11: Ранг листа професионалних стресора (студентских активности) на подузорку мушкараца

Ред. бр.	Студентске активности	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Недовољно времена за породицу и пријатеље	67	1	7	4.58	2.104
2.	Замор (нпр. сменски рад, прековремени рад)	65	1	7	4.45	1.888
3.	Службени захтеви изван радног времена	66	1	7	4.42	2.031
4.	Активности у вези са студијама у слободним данима	67	1	7	4.39	2.208

Ред. бр.	Студентске активности	N	Min.	Max.	AS	SD
5.	Непрестано се осећаш као да си на студијама	67	1	7	3.87	2.229
6.	Рад ноћу без партнера	67	1	7	3.75	2.163
7.	Професионална обољења (нпр. бол у леђима)	64	1	7	3.50	1.877
8.	Мањак разумевања за твоје студије међу члановима породице и пријатељима	67	1	7	3.42	2.381
9.	Трауматични догађаји (нпр. повређивање)	67	1	7	3.31	1.948
10.	Наметање ограничења твом друштвеном животу (нпр. избор пријатеља, места социјализације)	67	1	7	3.28	2.207
11.	Организовање приватног живота	67	1	7	3.09	1.929
12.	Документовање службених активности	65	1	7	3.03	1.658
13.	Сменски рад	66	1	7	2.91	1.526
14.	Изналажење времена за одржавање добре физичке кондиције	64	1	7	2.84	1.962
15.	Ризик од повређивања	65	1	7	2.69	1.785
16	Здрава исхрана	67	1	7	2.66	1.887
17.	Одржавање угледа у друштву	66	1	7	2.52	1.730
18.	Негативни коментари јавности	65	1	7	2.32	1.669
19.	Породица и пријатељи осећају утицаје предрасуда у вези с природом твојих студија	67	1	7	2.25	1.878
20.	Стицање пријатеља изван студија	67	1	7	2.15	1.672

Расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са професионалним стресорима на узорку мушкараца је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.940, *df* = 20, *Sig.* = 0.238). Пирсонова корелација између AS целокупног узорка и узорка мушкараца у вези са професионалним стресом је: $r = 0.994$, $p<0.01$. Тиме је верификована прва појединачна хипотеза друге посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију мушког пола која се образује за рад у полицији". Наведеном следи поређење аритметичких средина организационог стреса и студентских активности на подузорку мушкараца.

Табела 12: Аритметичка средина организационог стреса и студентских активности на подузорку мушкараца

	N	AS	SD
Организациони стрес	67	3.32	0.77
Професонални стрес (студентске активности)	67	3.27	0.76

Томе следи навођење ранг листа организационих и професионалних стресора (студентских активности) на подузорку жена (наредне две табеле).

Табела 13: Ранī листа орīанизационих сшресора на īодузорку жена

Ред. бр.	Организациони стрес	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Сталне промене политика о начину обављања дужности и/или прописа	51	1	7	5.04	2.000
2.	Од тебе се очекује да и у слободно време будеш службено доступан	52	1	7	4.94	1.798
3.	Неједнака подела обавеза	52	1	7	4.87	1.971
4.	Осећање да за све не важе иста правила (нпр. неке колеге су фаворизоване)	52	1	7	4.85	1.964
5.	Прекомерне административне дужности	52	1	7	4.50	2.082
6.	Неуједначен (променљив) стил руковођења	51	1	7	4.27	1.919
7.	Прекомерна бирократска правила која успоравају/онемогућавају деловање	52	1	7	4.17	1.968
8.	Неадекватна опрема за поверене дужности	52	1	7	4.04	1.970
9.	Недостатак средстава за рад	51	1	7	3.78	2.091
10.	Недостатак особља	52	1	7	3.71	2.287
11.	Потреба да сносиш одговорност за дужности који си обавио/ла	52	1	7	3.60	2.269
12.	Руководиоци превише наглашавају негативне аспекте Вашег ангажовања (нпр. ниске оцене, жалбе наставника или ненаставног особља)	52	1	7	3.60	2.190
13.	Недовољна обука за рад с новом опремом	51	1	7	3.49	2.266
14.	Ако си болестан/на или повређен/а, колеге те ниподаштавају	50	1	7	3.40	2.441
15.	Однос са руководиоцима	51	1	7	3.22	1.963
16.	Сарадња са стручним службама (нпр. студентска служба, библиотека)	52	1	7	3.04	2.142
17.	Унутрашња контрола	51	1	7	2.96	2.039
18.	Сарадња с колегама	52	1	7	2.75	1.631
19.	Осећање да непрестано мораш да се доказујеш колегама	51	1	7	2.67	2.056
20.	Превише посла за компјутером	51	1	7	2.53	1.953

Расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са организационим стресорима на узорку жена је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.950, *df* = 20, *Sig.* = 0.372). Пирсонова корелација између AS целокупног узорка и узорка жена у вези са организационим стресом је: $r = 0.993$, $p<0.01$. Тиме је верификована друга појединачна хипотеза прве посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију женског пола која се образује за рад у полицији". Томе следи ранг листа професионалних стресора (студентских активности) на подузорку жена.

Табела 14: Ранг листа професионалних стресора (студентских активности) на подузорку жена

Ред. бр.	Студентске активности	N	Min.	Max.	AS	SD
1.	Замор (нпр. сменски рад, прековремени рад)	52	1	7	5.52	1.698
2.	Недовољно времена за породицу и пријатеље	52	1	7	5.42	1.625
3.	Службени захтеви изван радног времена	51	1	7	5.33	1.717
4.	Активности у вези са студијама у слободним данима	52	1	7	5.10	2.003
5.	Непрестано се осећаш као да си на студијама	52	1	7	4.52	2.165
6.	Рад ноћу без партнера	52	1	7	4.40	2.089
7.	Професионална обољења (нпр. бол у леђима)	51	1	7	4.16	2.111
8.	Сменски рад	52	1	7	4.12	1.875
9.	Организовање приватног живота	52	1	7	4.08	2.257
10.	Мањак разумевања за твоје студије међу члановима породице и пријатељима	52	1	7	3.90	2.395
11.	Наметање ограничења твом друштвеном животу (нпр. избор пријатеља, места социјализације)	52	1	7	3.75	2.150
12.	Трауматични догађаји (нпр. повређивање)	51	1	7	3.73	1.960
13.	Документовање службених активности	52	1	7	3.06	1.830
14.	Изналажење времена за одржавање добре физичке кондиције	52	1	7	3.00	1.960
15.	Здрава исхрана	52	1	7	2.87	2.170
16.	Ризик од повређивања	52	1	7	2.83	1.812
17.	Породица и пријатељи осећају утицаје предрасуда у вези с природом твојих студија	52	1	7	2.63	1.981
18.	Стицање пријатеља изван студија	51	1	7	2.16	1.725
19.	Одржавање угледа у друштву	52	1	7	2.02	1.527
20.	Негативни коментари јавности	52	1	7	1.94	1.650

Расподела AS одговора испитаника по ставовима у вези са професионалним стресорима на узорку жена је нормална по Шапиро-Вилков тесту (*Statistic* = 0.950, *df* = 20, *Sig.* = 0.362). Пирсонова корелација између AS целокупног узорка и узорка жена у вези са професионалним стресом је: r = 0.994, p<0.01. Тиме је верификована друга појединачна друге посебне хипотезе: „Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију женског пола која се образује за рад у полицији". Томе следи поређење односа између организационог стреса и студентских активности на подузорку жена.

Табела 15: Однос организационог стреса и студентских активности на подузорку жена

	N	AS	SD
Организациони стрес	52	3.77	0.79
Студентске активности	52	3.72	1.13

Наведеном следи навођење аритметичких средина одговора испитаника у вези са организационим и професионалним стресом студената мушког и женског пола.

Табела 16: Аритметичка средина одговора испитаника у вези са организационим стресом на мушком и женском узорку

	Пол	AS	SD
Организациони стрес студената	Мушкарци	3.32	0.77
	Жене	3.77	0.79

Када су у питању одговори испитаника у вези са ставовима о организационом стресу, примећујемо да овакви стресори више утичу на студенткиње него на студенте. Иако је приоритетизација организационих стресора код студенткиња и студената готово идентична, већа разлика је уочена на стресору: „Потреба да сносиш одговорност за дужности који си обавио/ла" који је код студенткиња на 11. (AS=3.60), а код студената на 15. месту (AS=2.67). На том питању је идентификована и статистички значајна разлика одговора испитаника ($t > 1.96$, $p < 0.05$), што је утврђено *t-тестом* на независним узорцима и наведено наредном табелом.

Табела 17: Резултати t-теста на независним узорцима код стресора – Потреба да сносиш одговорност за дужности које си обавио/ла

Организациони стрес	Пол	N	AS	SD	t	p
Потреба да сносиш одговорност за дужност коју си обавио/ла	М	67	2.67	1.71	-2.448	0.016
	Ж	52	3.60	2.27		

Табела 18: Аритметичка средина одговора испитаника у вези са професионалним стресом (студентске активности) на мушком и женском узорку

	Пол	AS	SD
Стрес студената услед различитих аспеката студентског живота	Мушкарци	3.27	0.76
	Жене	3.73	1.13

Када су у питању одговори испитаника у вези са ставовима о професионалном стресу (*схваћен као* студентске активности), примећујемо да ти, као и организациони стресори, више утичу на студенткиње него на студенте. Иако је приоритетизација организационих стресора код студенткиња и студената готово идентична, већа разлика је уочена на стресору: „Сменски рад" који је код студенткиња на 8. (AS=4.12), а код студената на 13. месту (AS=2.91). То значи да студенткиње теже подносе сменски рад од студената (нпр. током дежурстава или обезбеђивања објекта КПУ). На том питању је идентификована и статистички значајна разлика одговора испитаника ($t > 1.96$, $p < 0.05$), што је утврђено *t-тестом* на независним узорцима и наведено наредном табелом.

Табела 19: Резултати t-теста на независним узорцима код стресора – Сменски рад

Студентске активности	Пол	N	AS	SD	t	p
Сменски рад	М	66	2.91	1.53	-3.853	0.000
	Ж	52	4.12	1.88		

Верификацијом прве и друге појединачне хипотезе обе посебне хипотезе, верификоване су посебне хипотезе које гласе:

- Прва посебна хипотеза: „Верификовани упитници за утврђивање организационих стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".
- Друга посебна хипотеза: Верификовани упитници за утврђивање професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".

Најзад, поставља се питање поузданости примењених упитника. Наиме, поузданост оба упитника потврђена је Кронбаховим Алфа коефицијентом (α), који у овом истраживању имају следеће вредности:

- упитник о организационом стресу (*PSQ-Org*): α = 0.933 и

- упитник о професионалном стресу (*PSQ-Op*): α = 0.900 (схваћен као студентске активности).

Имајући у виду претходно верификоване посебне хипотезе и веома високу поузданост оба упитника који су намењени за полицијце, а који су примењени на студентима који се школују за потребе полиције, верификована је и општа хипотеза која гласи: „Верификовани упитници за утврђивање организационих и професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији".

ДИСКУСИЈА

Приоритетизација организационих стресора на целокупном узорку, као и на подузорцима студената и студенткиња је готово идентична. То се види у ранг листама организационих стресора. Већа разлика се види на стресору: „Потреба да сносиш одговорност за дужности који си обавио/ла", што може да буде индикатор вишег нивоа одговорности студенткиња према службеним обавезама у односу на студенте.

Приоритетизација професионалних стресора на целокупном узорку, као и на подузорцима студената и студенткиња је готово идентична. То се види у ранг листама професионалних стресора. Већа разлика се види на стресору „сменски рад", што је у сагласности са резултатима истраживања, у којима је, између осталог, учествовало 410 полицајаца, од којих су 50% жене, којима је утврђено да су мушкарци толерантнији на сменски рад од жена (Saksvik-Lehouillier & Sørengaard, 2023).

Аритметичке средине одговора испитаника у вези са организационим стресом (AS=3.51) и професионалним стресом (AS=3.47) на целокупном узорку указују на то да је организациони стрес нешто интензивнији од професионалног стреса. Аритметичка средина организационог стреса (AS=3.32) и студентских активности (AS=3.27) на подузорку мушкараца указују на чињеницу да су студенти нешто изложенији ризику организационог него професионалног стреса. Студенткиње су такође нешто изложеније ризику организационог (AS=3.77) него професионаног стреса (AS=3.73). Такав налаз је у сагласности са истраживањем реализованим у Хрватској (Glavina et al., 2015), којим се наглашава значајна разлика између наведених стресора у корист организационих и то у односу на полицијске службенике. Разлика која није значајана у том погледу у односу на разматрану студентску популацију говори у прилог хомогенијим стресорима који се односе на студенте у односу на оне који се односе на полицајце.

Веома висока корелација организационог и професионалног стреса (r = 0.989, p<0.01) указује на то да што је већи организациони стрес већи је и стрес од студентских активности и обрнуто, као и да се утицањем на организациони може утицати на професионални стрес и обрнуто. То зна-

чи да када би надлежни хтели да смање ниво стреса код студената (нпр. из образовних разлога) било би довољно да утичу на само једну врсту стресора, нпр. на организационе, чиме би смањили ниво стреса и код студентских активности и обрнуто. Супротно томе, ако би надлежни хтели да повећају ниво стреса код студената, ради њиховог што реалнијег припремања за опасности (ризике) полицијске професије, повећањем интензитета професионалних стресора, повећали би и ниво изложености студената организационим стресорима.

Контрола добијених резултата у вези са корелацијом организационих и професионалних стресора на целокуном узорку проверена је корелацијом наведених стресора са истим стресорима мушког (организациони стрес: $r = 0.996$, $p<0.01$, професионалн стрес: $r = 0.994$, $p<0.01$) и женског (организациони стрес: $r = 0.993$, $p<0.01$, професионални стрес: $r = 0.994$, $p<0.01$) подузорка. При томе, налаз је конзистентан, односно није противречан.

Из резултата истраживања се уочава и да су жене у просеку изложеније организационом (AS=3.32 и AS=3.77) и професионалном (AS=3.27 и AS=3.72) стресу од мушкараца. То може да се објасни у контексту полицијске супкултуре, која се усваја школовањем на КПУ. Полицијска професија, тиме и њена супкултура, више погодују мушком полу, јер су у њој, углавном, мушке особине потребније и пожељније – тзв. „област мушких компетенција" (Barrie & Broomhall, 2012) због чега је жени у таквој организацији теже да се прилагоди него мушкарцу. При томе, не сугерише се да жене због тога не треба да раде у полицији, већ да је неопходно пронаћи полицијским службеницима женског пола одговарајућа радна места, којима више одговарају наглашене женске особине (нпр. емпатија), за шта је оквир створен концептом Полиција у заједници (Miller, 1999).

Најзад, на основу вредности Кронбаховог Алфа коефицијента (организациони стрес – *PSQ-Org*: $\alpha = 0.933$ и професионални стрес – *PSQ-Op*: $\alpha= 0.900$) констатује се примењивост коришћених (прилагођених) упитника због поузданости. Реч је о нижој поузданости од њихове примене на полицијским сужбеницама – организациони (*PSQ-Org*): $\alpha = 0.959$ и професионални (*PSQ-Op*): $\alpha = 0.961$ (Kukić et al., 2021), што може да се објасни њиховом применом на студентима који се школују за рад у полицији и њиховим прилагођавањем тим потребама.

ЗАКЉУЧАК

Истраживањем се дошло до следећих закључака:

- верификоване су појединачне и посебне хипотезе, чиме је потврђена и општа хипотеза која гласи: „Верификовани упитници за утврђивање организационих и професионалних стресора и њихових интензитета за полицијске службенике примењиви су на студентску популацију која се образује за рад у полицији",

- утврђене су ранг листе организационих и професионалних стресора по интензитету (ризику), на целом узорку, као и на подузорцима мушкараца и жена, при чему се може закључити да су наведене листе веома сличне, уз идентификоване изузетке,
- организациони стресори су интензивнији, тиме и више ризични од професионалних стресора,
- постоји веома висока позитивна корелација између организационог и професионалног стреса, што омогућава управљање једном врстом стреса посредством друге и обрнуто, као и
- да су жене изложене интензивнијем стресу од мушкараца (у контексту полицијске професије и припреме за њу студијама које практикује КПУ, то се објашњава пожељношћу мушких особина, неопходних за решавање безбедносних проблема због којих полиција постоји и због којих се мушкарци лакше, а жене теже прилагођавају професионалним захтевима полиције),
- да су оба упитника, иако прилагођена, веома поуздана,
- с обзиром на то да је стрес студената применом коришћених упитника мерљив – њиме се може управљати,
- висока корелација организационих и професионалних стресора омогућује управљање стресом студената на следеће начине:
  - ако је интерес доносилаца одлука да се он мења, може се утицати на организациони, чиме се може утицати на професионални стрес и обрнуто,
  - што је могуће у правцу смањења или повећања интензитета стреса, у зависности од образовних или полицијској професији прилагођавајућих потреба,
- примењени анкетни упитници (*PSQ-Org* и *PSQ-Op*) су поуздани када је реч о студентима који се школују за рад у полицији, мада мање од оних који су намењени за полицијске службенике,
- могуће је наставити рад са упитницима какви су примењени у овом истраживању, али са стратификованим узорком (који би обухватио и студенте форензике), где се може очекивати да се њихова поузданост повећа,
- могуће је иновирати упитнике, а онда их тестирати у односу на случајни узорак,
- наредним истраживањима на ову тему могу да буду разматрани одговори испитаника у зависности од студијских програма и година студија, а не само по полу, као у овом истраживању.

ЛИТЕРАТУРА

Acquadro Maran, D., Zedda, M., & Varetto, A. (2018). Organizational and occupational stressors, their consequences and coping strategies: A questionnaire survey among Italian patrol police officers. *International journal of environmental research and public health*, *15*(1), 1–12.

Barrie, D. G., & Broomhall, S. (Eds.). (2012). A history of police and masculinities, 1700–2010. Routledge.

Chappell, A. T., & Lanza-Kaduce, L. (2010). Police academy socialization: Understanding the lessons learned in a paramilitary-bureaucratic organization. *Journal of contemporary ethnography*, *39*(2), 187–214.

Constable, J., & Smith, J. (2015). Initial police training and the development od police occupational Culture. In P. Wankhade & D. Weir (Eds), *Police services: Leadership and management perspectives* (pp. 45–60). Springer International Publishing.

Dukić, S. & Golubović, B. (2021). Procjena novoa ispitne anksioznosti studenata zdravstvene nege. *Sestrinska reč, 24*(83), 14–18.

Glavina, J. I., Korak, D., & Vukosav, J. (2015). Dvije vrste stresora kod policijskih službenika – koji su utjecajniji? Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu (pp. 484–498). Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Hrvatske.

Goldstein, H. (1990). Problem-oriented policing. McGraw-Hill.

Kukić, F., Subošić, D., Heinrich, K. M., Greco, G., & Koropanovski, N. (2021). Psychometric properties of the Serbian version of the Operational and Organizational Police Stress Questionnaires. Sustainability, 13(24), 1–11.

Kukić, F., Subošić, D., Heinrich, K. M., Greco, G., & Koropanovski, N. (2021).Operational Stress of Police Officers: A Cross-Sectional Study in Three Countries with Centralized, Hierarchical Orgaization. *Sustainability*, *13*(24), 98–106.

McCreary, D. R. & Thompson, M. M. (2006). Development of two reliable and valid measures of stressors in policing: The operational and organizational police stress questionnaires. International Journal of Stress Management, 13(4), 494–518.

McCreary, D. R., Fong, I., & Groll, D. L. (2017). Measuring policing stress meaningfully: Establishing norms and cut-off values for the Operational and Organizational Police Stress Questionnaires. *Police Practice and Research*, *18*(6), 612–623.

Miller, S. L. (1999). Review of Gender and community policing: Walking the talk. Northeastern University Press.

Police Executive Research Forum. (2016). *30 guiding principles on use of force* (Critical Issues in Policing Series). Police Executive Research Forum. https://www.policeforum.org/assets/30%20guiding%20principles.pdf

Saksvik-Lehouillier, I., & Sørengaard, T. A. (2023). Comparing shift work tolerance across occupations, work arrangements, and gender. *Occupational Medicine*, *73*(7), 427–433.

Shane, J. M. (2010). Performance management in police agencies: a conceptual framework. *Policing:an international journal of police strategies & management, 33*(1), 6–29.

Violanti, J. M., Charles, L. E., McCanlies, E., Hartley, T. A., Baughman, P., Andrew, M. E., Fekedulegn, D., Ma, C. C., Mnatsakanova, A., & Burchfiel, C. M. (2017). Police stressors and health: a state-of-the-art review. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, *40*(4), 642–656.

Webber, A. M. (1991). Crime and management: An interview with New York City Police Commissioner Lee P. Brown. *Harvard Business Review*, *69*(3), 110-126.

Кесић, З. (2019). Насиље полиције: криминолошка перспектива незаконите употребе средстава принуде. Криминалистичко-полицијски универзитет.

Кесић, З., & Зекавица, Р. (2019). Полицијска супкултура: стварност полицијске професије. Криминалистичко-полицијски универзитет.

Криминалистичко-полицијски универзитет. (2023). Упис. https://www.kpu.edu.rs/cms/upis-na-kpu/zasto-kpu

Криминалистичко-полицијски универзитет. (2021). Информатор за школску 2021/2022. годину. https://kpu.edu.rs/cms/data/akademija/publikacije/Informator%20za%20skolsku%202021-2022.pdf

Субошић, Д. (2020). Организација и послови полиције. Криминалистичко-полицијски универзитет.

Рад примљен: 20. 1. 2025.
Рад одобрен: 18. 11. 2025.

ЕМОЦИОНАЛНЕ РЕАКЦИЈЕ НА СТРЕСНЕ ДОГАЂАЈЕ МЛАДИХ КОЈИ СЕ ОБРАЗУЈУ ЗА ЗАНИМАЊЕ ПОЛИЦИЈСКОГ СЛУЖБЕНИКА

Оригинални научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2502011S	COBISS.RS-ID 144040961	УДК 159.944:[351.745:378.4.01

Мирослав Ђурић[1]
Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Република Српска, БиХ

Апстракт: Ово истраживање имало је за циљ да одговори на питања колико су млади који се образују за полицијског службеника емоционално отпорни на стресне догађаје и постоји ли статистички значајна разлика у емоционалној отпорности на стресне догађаје између младих различитог пола и узраста. Узорак је чинило 400 испитаника, од чега је 149 ученика Средње школе унутрашњих послова у Бањој Луци и 251 полазник Полицијске академије Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Испитаници су били узраста између 17 и 27 година. Од наведеног броја испитаника, 317 испитаника је мушког и 83 испитаника женског пола. Истраживање је извршено 2024. године у Бањој Луци. За провјеру хипотеза коришћена је скала COPED/NEG-EMOC-BM-1992 (Милосављевић, 2012). Утврђено је да млади који се образују за занимање полицијски службеник имају висок ниво емоционалне отпорности на стресне догађаје, да млади женског пола показују виши ниво негативних емоционалних реакција на стресне догађаје и да ученици Средње школе унутрашњих послова дјелимично показују више нивое негативног емоционалног реаговања на стресне догађаје него полазници Полицијске академије.

Кључне ријечи: стресни догађаји, пол, узраст, млади, емоционалне реакције

Увод

Полицијски службеници, приликом обављања службених послова и задатака, нерijетко су изложени стресним догађајима, односно спољашњим стимулусима који могу изазвати повећање оптерећења личности. У литератури се наводи да је посао полицијског службеника један од најстреснијих професионалних занимања (Glavina & Vukosav, 2011).

1 Аутор за кореспонденцију: др Мирослав Ђурић, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука, имејл: miroslavzdjuric@gmail.com

Стрес изазива посљедице на емоционалном плану (апатија, агресивност, анксиозност и друго), у когнитивном функционисању (смањена је способност мишљења, рјешавања проблема и друго), на здравственом плану (доводи до смањења имунитета организма, повећава се подложност психосоматским обољењима), те доводи до смањења радног постигнућа (Pajević, 2006). Поједини аутори наглашавају сљедеће посљедице стреса: физичке (главобоља, бол у стомаку, врату или раменима, напетост мишића, повишен крвни притисак и друго), когнитивне (заборавност, отежана концентрација, збуњеност, отежано доношење одлука и друго), емоционалне (претјерана забринутост и раздражљивост, песимизам, ниска толеранција на фрустрације и друго) и понашајне (тешкоће у комуникацији, повећано конзумирање алкохола, поремећај спавања и исхране, смањена мотивација и друго) (Delić & Plažanin, 2021).

Теорије стреса које можда најбоље објашњавају негативан утицај стресора који прате одређена професионална занимања су Селијева (1956) теорија и Лазарусова (Lazarus, 1966) теорија. Основна поставка Селијеве теорије је да стрес смањује физичку отпорност организма. Ова теорија полази од адаптацијског синдрома, тј. одговора организма на дуготрајно излагање стресорима који се одвија у три фазе. У првој фази (фази аларма), која представља почетну фазу стреса, организам активира све своје расположиве снаге како би се одбранио од стреса. У другој фази (фази отпора) долази до хемијских и хормоналних промјена у организму који активирају физичке механизме одбране. У трећој фази (фази исцрпљења), због дуготрајног неуспјешног суочавања са стресом, долази до исцрпљености организма или одустајања организма од супротстављања стресу.

Лазарусова теорија полази од поставке да посљедице стресних догађаја, које могу бити краткорочне и дугорочне, зависе од особина појединца, као што су његова увјерења, вриједности, црте личности и од својстава средине (трајање стресног догађаја, присуство или одсуство социјалне подршке и друго).

Резултати релевантних истраживања у свијету су показали да се стрес у полицијском послу може негативно одразити на више сегмената живота – на примјер, истраживање Нејлана и сарадника Neylan et al. (2002) да су полицијски службеници, без обзира да ли раде у промјенљивим или у стабилним дневним смјенама, имали значајно лошији квалитет сна и мање просјечно вијеме спавања него испитаници који су чинили контролну групу. Студија, у којој су испитаници били полицијски службеници, показала је да је стрес повезан са тешкоћама у вези са спавањем и нижим резултатима у перципираном здрављу (Gerber et al., 2010). Резултати истраживања Гарбарина и сарадника (Garbarino et al., 2013) указују да стрес повезан са послом може негативно утицати на психичко здравље полицијских службеника. Истраживање, у којем су учествовала 1072 полицијска службеника, показало је да су изложеност ризичним ситуацијама (критичним инцидентима), дискриминација на радном мјесту, недостатак сарадње међу радним колегама и неза-

довољство послом значајно повезани са неповољним исходима, укључујући депресију и злостављање брачног партнера (Gershon et al., 2009). Резултати истраживања, у којем је учествовало 105 полицијских службеника старости изнад 50 година, показали су да су најважнији фактори ризика повезани са перципираним стресом на послу код полицијских службеника били претјерана конзумација алкохола, коцкање, анксиозност, депресивност, симптоми „сагоријевања" и посттрауматског стреса, агресивно понашање и друго (Gershon et al., 2002). Према резултатима истраживања, у којем су учествовала 852 полицијска службеника из Новог Јужног Велса, 48% мушких и 40% женских испитаника је изјавило да прекомјерно конзумира алкохол, а 12% мушких и 15% женских испитаника је изјавило да осјећа умјерене до тешких симптома стреса (Richmond et al., 1998).

Као највеће изворе стреса у полицијској професији Схехан и Ван Хаселт (Sheehan & Van Hasselt, 2003) наводе неадекватну обуку, неадекватан надзор, недостатак признања за остварене резултате рада, неадекватна унапређења, неадекватне плате и финансијске подстицаје, неосјетљивост на породичне и личне проблеме, продужено радно вријеме, дуга одсуства од куће, фокус медија и др. Исти аутори наводе да поменути фактори могу довести до пролазних симптома као што су тешкоће са спавањем, поремећаји исхране и смањења емоционалних реакција, али, такође, и до акутних или посттрауматских стресних поремећаја.

Да би ефикасно реализовао своје радне задатке и сачувао своје здравље, од полицијског службеника се очекује да нема висок ниво негативних емоционалних реакција на стресне стимулусе. Због тога је потребно, при селекцији кандидата за полицијске службенике, обратити пажњу на њихов ниво емоционалне отпорности на стресне догађаје и при образовању полазника обуке за полицијског службеника едуковати их како да адекватно реагују на стресне стимулусе. Крипен (Трстењак и Дундовић, 2024) сматра да би, поред психолошких, здравствених и моторичких провјера, селекција кандидата који би се образовали за полицијског службеника требало да садржи интервју и ситуацијска тестирања отпорности на стрес.

За пријем на образовање за полицијског службеника кандидују се особе различитог пола. Једно од питања које се поставља је: постоји ли разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје између особа мушког и женског пола. Милосављевић et al., (2000) наводе да бројне студије показују да особе женског пола исказују виши ниво анксиозности на пријетње и опасности него особе мушког пола, додајући да постоје различита објашњења због чега је то тако: према једном схватању постоје генетске предиспозиције за већи страх жена, а према другом схватању то је посљедица прихватања система полних социјалних улога према којем жене имају већу могућност испољавања страха него мушкарци. Резултати истраживања Мек Картија и сар. (McCarty et al., 2007) указују да мушки и женски полицијски службеници нису пријавили значајно различите нивое стреса и прегорјелости на раду. Резултати одвојених мултиваријантних анализа у овом истраживању

показали су да, иако постоје слични предиктори стреса за мушке и женске полицијске службенике, разлике су постојале у моделима, што, према ауторима овог истраживања, указује да полицијски службеници женског пола могу осјетити јединствене стресоре у полицијској организацији.

Емпиријски дио

Проблем истраживања

Основни проблем овог истраживања је: колико су млади који се образују за полицијског службеника емоционално отпорни на стресне догађаје, те да ли пол и узраст, статистички значајно, утиче на ниво њихове емоционалне отпорности на стресне догађаје?

Хипотезе

У овом истраживању постављене су сљедеће хипотезе:

1. Млади који се образују за занимање полицијски службеник имају висок ниво емоционалне отпорности на стресне догађаје,
2. Не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог пола који се образују за занимање полицијски службеник и
3. Не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог узраста који се образују за занимање полицијски службеник.

Задаци истраживања

Да бисмо добили одговор на постављено питање у проблему истраживања, односно провјерили постављене хипотезе, реализовани су сљедећи задаци:

1. Испитати колики је ниво емоционалне реакције на стресне догађаје младих који се образују за занимање полицијски службеник,
2. Испитати постоји ли статистички значајна разлика у нивоу емоционалне реакције на стресне догађаје између младих различитог пола који се образују за занимање полицијски службеник и
3. Испитати постоји ли статистички значајна разлика у нивоу емоционалне реакције на стресне догађаје између младих различитог узраста који се образују за занимање полицијски службеник.

Циљеви истраживања

Основни циљ овог истраживања је испитати колико су млади који се образују за полицијског службеника емоционално отпорни на стресне догађаје и постоји ли статистички значајна разлика у емоционалној отпорности на стресне догађаје између младих различитог пола и узраста.

Варијабле

У овом истраживању, независне варијабле су пол и узраст, а зависна варијабла је ниво емоционалне реакције на стресне догађаје.

Независне варијабле су категоричке, а зависна варијабла је континуирана.

Варијабла пол има двије категорије: мушко и женско.

Варијабла узраст, такође, има двије категорије. Прву категорију чине испитаници узраста 17–18 година (ученици Средње школе унутрашњих послова у Бањој Луци), а другу категорију чине испитаници узраста 19–27 година (полазници Полицијске академије у Бањој Луци).

Емоционална реакција на стресне догађаје је операционално дефинисана као резултат добијен на скали COPED/NEG-EMOC-BM-1992 (Милосављевић, 2012). Виши скор на скали значи виши ниво негативног емоционалног реаговања на стресне догађаје.

Метод

Узорак

У овом истраживању, узорак је чинило 400 испитаника, од чега је 149 (37.3%) ученика Средње школе унутрашњих послова у Бањој Луци и 251 (62.7%) полазник Полицијске академије Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Испитаници су били узраста између 17 и 27 година. Испитаници узраста 17–18 година су ученици Средње школе унутрашњих послова, а остали испитаници су полазници Полицијске академије. Од наведеног броја испитаника, 317 (79.2%) испитаника је мушког и 83 (20.8%) испитаника женског пола. Детаљнији преглед структуре узорка по полу и узрасту наведен је у табели 1.

Табела 1: Структура узорка према полу и узрасту испитаника

			Пол		Укупно
			Мушки	Женски	
Узраст	17–18 година	N	104	45	149
		% пола у узрасту	69.8	30.2	100.0
		% узраста у полу	32.8	54.2	37.3
		% у укупном броју	26.0	11.3	37.3
	19–27 година	N	213	38	251
		% пола у узрасту	84.9	15.1	100.0
		% узраста у полу	67.2	45.8	62.7
		% у укупном броју	53.3	9.5	62.7
	Укупно	N	317	83	400
		% узраста у полу	100.0	100.0	100.0
		% у укупном броју	79.2	20.8	100.0

Инструмент

За мјерење зависне варијабле (емоционалне реакције на стресне догађаје) у истраживању је коришћена скала COPED/NEG-EMOC-BM-1992 (Милосављевић, 2012). Састоји се од десет ајтема. Сваки ајтем представља један облик негативног емоционалног реаговања на стресне догађаје. Скала је петостепена, Ликертовог типа. Испитаници су имали задатак да заокруже једну од пет понуђених опција на скали од „никада ми се то не дешава" до „увијек ми се то дешава". Поузданост скале изражена Cronbach-овим коефицијентом је α=.90 (Милосављевић, 2012). Поузданост скале у овом истраживању изражена Cronbach-овим коефицијентом је α=.83.

Поступак испитивања

Истраживање је реализовано 2024. године у просторијама Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске у Бањој Луци.

Истраживање је било анонимно. У истраживању су испитаници учествовали добровољно и бесплатно. Испитивање је вршено групно.

Испитаници су имали задатак да дају податке о полу и узрасту, те да попуне скалу COPED/NEG-EMOC-BM-1992.

Упутство о испитивању испитаници су добили у усменој и писменој форми.

Обрада података

За тестирање нормалности дистрибуције података на скали COPED/NEG-EMOC-BM-1992 коришћен је Kolmogorov-Smirnov test. Утврђено је да не постоје услови за примјену параметријске статистике *(Statistic =.163-.454; p=.000)*. За тестирање хипотеза коришћена је дескриптивна статистика и Mann-Whitnejev U test.

Резултати и дискусија

Ниво емоционалног реаговања на стресне догађаје

У табели 2 приказан је преглед фреквенција и процената емоционалног реаговања испитаника на стресне догађаје, као и вриједности аритметичких средина и стандардних девијација. Из наведене табеле видимо да се у осам од десет ајтема највећем броју испитаника никада не дешавају негативне емоционалне реакције на стресне догађаје и да број испитаника којима се дешавају негативне реакције на стресне догађаје опада на скали од „никада ми се не дешава" до „увијек ми се дешава". Само у два ајтема, која представљају блаже облике негативног емоционалног реаговања на стресне догађаје („најежим се" и „срце ми јако залупа"), највећи број испитаника изјављује да им се наведене емоционалне реакције понекад догађају.

Вриједности аритметичких средина за све ајтеме су испод теоријског просјека *(M=1.35-2.74)*, а степен међусобног слагања испитаника је висок *(SD=.71-1.23)* (видјети табелу 2).

Табела 2: Дескриптивна статистика нивоа емоционалног реаговања испитаника на стресне догађаје

Ајтем		Никада ми се не дешава	Ријетко ми се дешава	Понекад	Дешава ми се	Увијек ми се дешава	M	SD
Мозак ми трне	f	306	57	30	6	1	1.35	.71
	%	76.5	14.2	7.5	1.5	.3		
Најежим се	f	111	103	117	59	10	2.39	1.11
	%	27.8	25.8	29.3	14.8	2.5		
Протрнем	f	160	103	93	39	5	2.07	1.06
	%	40.0	25.8	23.3	9.8	1.3		
Падне ми мрак на очи	f	259	71	45	16	9	1.61	.99
	%	64.8	17.8	11.3	4.0	2.3		
Имам осјећај да губим тло под ногама	f	289	63	32	12	4	1.45	.84
	%	72.3	15.8	8.0	3.0	1.0		
Проблиједим	f	214	97	53	30	6	1.79	1.03
	%	53.5	24.3	13.3	7.5	1.5		
Срце ми јако залупа	f	80	95	108	83	34	2.74	1.23
	%	20.0	23.8	27.0	20.8	8.5		
Уста ми се суше	f	166	111	89	27	7	2.00	1.03
	%	41.5	27.8	22.3	6.8	1.8		
Имам осјећај да ми дах, дисање стаје	f	248	81	50	16	5	1.62	.94
	%	62.0	20.3	12.5	4.0	1.3		
Почнем да дрхтим	f	222	95	56	18	9	1.74	1.01
	%	55.5	23.8	14.0	4.5	2.3		

На основу наведених резултата, можемо констатовати да је потврђена прва хипотеза која гласи: млади који се образују за занимање полицијски службеник имају висок ниво емоционалне отпорности на стресне догађаје.

Овакав резултат указује да је процес селекције кандидата за ученике Средње школе унутрашњих послова у Бањој Луци и кандидата за полазнике Полицијске академије Министарства унутрашњих послова Републике Српске, посматрано са аспекта њиховог емоционалног реаговања на стресне догађаје, добро конципиран и реализован. Ако се наведеном дода и чињеница да се испитаници налазе у процесу образовања за занимање полицијски службеник у којем ће се додатно едуковати за адекватно реаговање на стре-

сне догађаје, онда можемо констатовати да су резултати нашег истраживања охрабрујући, односно да ће млади, по завршетку свог образовања, бити способни да адекватно емоционално реагују на стресне догађаје, чиме ће остваривати добробит за своје здравље, за институцију у којој су запослени, а, такође, и за друштвену заједницу у којој живе и раде.

Ниво емоционалног реаговања на стресне догађаје испитаника различитог пола

Израчунавањем Mann-Whitney U Statistica извршено је тестирање значајности разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје испитаника различитог пола, приликом чега је утврђено да испитаници женског пола, на нивоу статистичке значајности .001, више негативно емоционално реагују на начин да протрну, проблиједе, да им срце јако залупа, да имају осјећај да им дах, дисање стаје и да почну да дрхте, и, на нивоу статистичке значајности .01, да се најеже, да им падне мрак на очи и да имају осјећај да губе тло под ногама, него испитаници мушког пола (видјети табелу 3).

С обзиром на то да је у осам од десет ајтема утврђено постојање статистички значајне разлике у емоционалном реаговању на стресне догађаје испитаника различитог пола, на начин да испитаници женског пола, статистички значајно, показују више нивое негативног емоционалног реаговања него испитаници мушког пола, можемо констатовати да није потврђена постављена хипотеза према којој не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог пола који се образују за занимање полицијски службеник.

Ово истраживање је показало да млади женског пола који се образују за професионално занимање полицијски службеник, углавном, показују виши ниво негативних емоционалних реакција на стресне догађаје. Али, то не мора да значи да ће испитаници женског пола мање ефикасно извршавати службене полицијске задатке. Иако стрес доводи до дисбаланса хомеостазе у организму, стрес, такође, припрема организам за бољу адаптацију (Десимировић, 1997).

Резултати нашег истраживања су у складу са резултатима појединих других истраживања. Милосављевић et al. (2000) наводе да нема једнозначног одговора због чега особе женског пола исказују виши ниво анксиозности на пријетње и опасности него особе мушког пола, додајући да према једном схватању постоје генетске предиспозиције за већи страх жена, а према другом схватању, то је посљедица прихватања система полних социјалних улога према којем жене имају већу могућност испољавања страха него мушкарци.

Табела 3: Утицај пола испитаника на ниво емоционалног реаговања на стресне догађаје

Ајтем	Пол	M	SD	Mean Rank	Mann-Whitney U Statistic	p
Мозак ми трне	Мушки	1.32	.65	198.60	14225.500	.437
	Женски	1.44	.86	206.34		
Најежим се	Мушки	2.29	1.09	191.73	12149.500	.006**
	Женски	2.66	1.14	227.53		
Протрнем	Мушки	1.94	1.00	188.87	11286.000	.000***
	Женски	2.44	1.18	236.34		
Падне ми мрак на очи	Мушки	1.50	.81	193.20	12592.500	.009**
	Женски	1.96	1.34	223.01		
Имам осјећај да губим тло под ногама	Мушки	1.35	.70	193.53	12693.000	.007**
	Женски	1.73	1.14	221.98		
Проблиједим	Мушки	1.64	.90	186.46	10558.000	.000***
	Женски	2.28	1.25	243.77		
Срце ми јако залупа	Мушки	2.58	1.16	186.98	10714.000	.000***
	Женски	3.22	1.34	242.17		
Уста ми се суше	Мушки	1.93	.98	195.44	13270.500	.105
	Женски	2.18	1.18	216.09		
Имам осјећај да ми дах, дисање стаје	Мушки	1.50	.81	188.91	11299.000	.000***
	Женски	2.00	1.17	236.20		
Почнем да дрхтим	Мушки	1.63	.91	189.35	11430.500	.000***
	Женски	2.10	1.19	234.86		

***Статистички значајно на нивоу статистичке значајности .001

** Статистички значајно на нивоу статистичке значајности .01

Ниво емоционалног реаговања на стресне догађаје испитаника различитог узраста

С циљем провјере треће хипотезе према којој не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог узраста који се образују за занимање полицијски службеник, примијењен је Mann-Whitney U test.

Утврђено је да испитаници узраста 17–18 година (ученици Средње школе унутрашњих послова), на нивоу статистичке значајности .001, више негативно емоционално реагују на начин да им падне мрак на очи и да имају осјећај да губе тло под ногама, него испитаници узраста 19–27 година (полазници Полицијске академије). Такође, утврђено је да, на нивоу статистичке значајности .01, испитаници узраста 17–18 година више негативно емоционално реагују на стресне догађаје на начин да протрну и срце им јако залупа, и, на нивоу статистичке значајности .05, да проблиједе, него испитаници узраста 19–27 година (видјети табелу 4).

С обзиром на то да је у пет од десет ајтема утврђено постојање статистички значајне разлике у емоционалном реаговању на стресне догађаје испитаника различитог узраста, на начин да испитаници узраста 17–18 година показују статистички значајно више нивое негативног емоционалног реаговања него испитаници узраста 19–27 година, можемо констатовати да је дјелимично потврђена постављена хипотеза према којој не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог узраста који се образују за занимање полицијски службеник.

Наведени резултати би се могли објаснити чињеницом да су старији испитаници емоционално зрелији. Наиме, према периодизацији психичког развоја, коју прихвата савремена развојна психологија и која је код нас најчешће у употреби, млади узраста 17–18 година се налазе у позној адолесценцији, односно позном школском узрасту, а млади узраста од 18–24 године у раној зрелости и млади изнад 25 године у средњој зрелости (Жиропађа и Миочиновић, 2007).

Табела 4: Утицај узраста испитаника на ниво емоционалног реаговања на стресне догађаје

Ајтем	Године	M	SD	Mean Rank	Mann-Whitney U Statistic	p
Мозак ми трне	17-18	1.41	.76	206.13	18640.500	.254
	19-27	1.31	.66	196.26		
Најежим се	17-18	2.47	1.09	206.43	18587.500	.356
	19-27	2.33	1.13	196.02		
Протрнем	17-18	2.25	1.09	217.94	16608.000	.006**
	19-27	1.94	1.03	187.34		
Падне ми мрак на очи	17-18	1.82	1.11	222.96	15745.500	.000***
	19-27	1.47	.86	183.56		
Имам осјећај да губим тло под ногама	17-18	1.64	.96	221.36	16019.500	.000***
	19-27	1.31	.72	184.76		
Проблиједим	17-18	1.97	1.13	214.18	17254.500	.024*
	19-27	1.67	.93	190.18		
Срце ми јако залупа	17-18	2.96	1.23	220.30	16203.000	.002**
	19-27	2.59	1.22	185.57		
Уста ми се суше	17-18	2.04	1.08	203.79	19042.500	.602
	19-27	1.97	1.00	198.02		
Имам осјећај да ми дах, дисање стаје	17-18	1.67	.96	204.34	18948.000	.506
	19-27	1.59	.92	197.61		
Почнем да дрхтим	17-18	1.88	1.11	210.20	17940.000	.106
	19-27	1.65	.91	193.18		

***Статистички значајно на нивоу статистичке значајности .001

**Статистички значајно на нивоу статистичке значајности .01

*Статистички значајно на нивоу статистичке значајности .05

Закључак

На основу резултата нашег истраживања, могу се донијети сљедећи закључци:

1. Потврђена је хипотеза према којој млади који се образују за занимање полицијски службеник имају висок ниво емоционалне отпорности на стресне догађаје.

Овакав резултат указује да је процес селекције кандидата за ученике Средње школе унутрашњих послова у Бањој Луци и кандидата за кадете Полицијске академије Министарства унутрашњих послова Републике Српске, посматрамо са аспекта њиховог емоционалног реаговања на стресне догађаје, добро конципиран и реализован. Ако се наведеном дода и чињеница да се наведени испитаници налазе у процесу образовања за занимање полицијски службеник у којем ће се додатно едуковати за адекватно реаговање на стресне догађаје, онда можемо констатовати да су резултати нашег истраживања охрабрујући, односно да ће млади, по завршетку свог образовања, бити способни да адекватно емоционално реагују на стресне догађаје, чиме ће остваривати добробит за своје здравље, за институцију у којој су запослени, а, такође, и за друштвену заједницу у којој живе и раде.

2. Хипотеза према којој не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог пола који се образују за занимање полицијски службеник није потврђена. Млади женског пола који се образују за професионално занимање полицијски службеник, углавном, показују виши ниво негативних емоционалних реакција на стресне догађаје. Али, то не мора да значи да ће испитаници женског пола мање ефикасно извршавати службене задатке. Иако стрес доводи до дисбаланса хомеостазе у организму, стрес, такође, припрема организам за бољу адаптацију.

3. Дјелимично је потврђена постављена хипотеза према којој не постоји статистички значајна разлика у емоционалном реаговању на стресне догађаје младих различитог узраста који се образују за занимање полицијски службеник. Ученици Средње школе унутрашњих послова дјелимично показују више нивое негативног емоционалног реаговања на стресне догађаје него полазници Полицијске академије. Полазници Полицијске академије се налазе у раној или средњој зрелости, а ученици Средње школе унутрашњих послова у позној адолесценцији, односно позном школском узрасту, те стога полазници Полицијске академије показују дјелимично ниже нивое негативних емоционалних реакција на стресне догађаје него ученици Средње школе унутрашњих послова.

Литература

Delić, M. & Plažanin, S. (2021). *Što je stress? I kako se nositi s njime?* Zaprešić: CeZam. https://czmz.hr/wp-content/uploads/2021/06/Prirucnik_Sto-je-stres-i-kako-se-nositi-s-njime.pdf.

Десимировић, В. (1997). *Медицинска психологија са основама психопатологије.* Наука.

Garbarino, S., Cuomo, G., Chiorri, C., & Magnavita, N. (2013). Association of work-related stress with mental health problems in a special police force unit. *BMJ Open, 3*(7), 1–12.

Gerber, M., Hartmann, T., Brand, S., Holsboer-Trachsler, E., & Pühse, U. (2010). The relationship between shift work, perceived stress, sleep and health in Swiss police officers. *Journal of Criminal Justice, 38*(6), 1167–1175.

Gershon, R. R., Lin, S., & Li, X. (2002). Work stress in aging police officers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine, 44*(2), 160–167.

Gershon, R. R., Barocas, B., Canton, A. N., Li, X., & Vlahov, D. (2009). Mental, physical, and behavioral outcomes associated with perceived work stress in police officers. *Criminal Justice and Behavior, 36*(3), 275–289.

Glavina, I., & Vukosav, J. (2011). Stres u policijskoj profesiji. *Policija i sigurnost, 20*(1), 32–46.

Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process.* McGraw-Hill.

McCarty, W. P., "Solomon" Zhao, J., & Garland, B. E. (2007). Occupational stress and burnout between male and female police officers: Are there any gender differences? *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management, 30*(4), 672–691

Милосављевић, Б. (2012). *Стрес, животне драме и контекст човјекових значења и нада.* Филозофски факултет.

Милосављевић, Б., Савић, J., Гутовић, В. и Кутлача, М. (2000). Милосављевић, Б. и Савић, J. (Ur.), *Дјеца у рату и послије рата*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске и Центар за развој и евалуацију психосоцијалних програма – Одсјек за психологију Филозофског факултета.

Neylan, T. C., Metzler, T. J., Best, S. R., Weiss, D. S., Fagan, J. A., Liberman, A., Rogers, C., Vedantham, K., Brunet, A., Lipsey, T. L., & Marmar, C. R. (2002). Critical incident exposure and sleep quality in police officers. *Psychosomatic Medicine, 64*(2), 345–352.

Pajević, D. (2006). *Psihologija rada.* Liber.

Richmond, R. L., Wodak, A., Kehoe, L., & Heather, N. (1998). How healthy are the police? A survey of life-style factors. *Addiction, 93*(11), 172–173.

Selye, H. (1956). *The stress of life*. McGraw-Hill.

Sheehan, D. C., & Van Hasselt, V. B. (2003). Identifying law enforcement stress reactions early. *FBI L. Enforcement Bulletin, 72*, 12–17.

Трстењак, И. и Дундовић, К. (2024). Утјецај стреса и психосоцијална заштита полицијских службеника. *Полиција и сигурност*, *33*(4), 394–408.

Жиропађа, Љ. и Миочиновић, Љ. (2007). *Развојна психологија.* Чигоја штампа.

Рад примљен: 16. 5. 2025.
Рад одобрен: 18. 11. 2025.

ПРЕТПОСТАВКЕ ЕВРОПСКЕ СТРАТЕШКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ АУТОНОМИЈЕ

Прегледни научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2502045T	COBISS.RS-ID 144041217	УДК 355.02:351.86(4-672ЕУ)

Борис Тучић[1]
Универзитет у Бањој Луци Факултет безбједносних наука, Република Српска, БиХ

Сажетак: У оквиру науке о међународним односима те уз употребу релевантних научних метода, попут анализе садржаја, индуктивних, дедуктивних и синтетичких метода, у раду се анализира концепт европске стратешке безбедносне аутономије, његов садржај, домет и ограничења. Циљ рада је да се укаже да функционална верификација европске стратешке аутономије, безбедносно „одрастање" Европе и, у коначници, преузимање одговорности за властиту безбедност, почивају на испуњености базичних претпоставки које се, у сврху њиховог потпунијег разумевања, условно сврставају у три основне категорије: политичке или политичко-институционалне, организационо-функционалне те материјалне или ресурсне. Као један од закључака анализе, намеће се констатација не само да је европска стратешка безбедносна аутономија, управо због неиспуњености предметних претпоставки, још увек у повоју, већ и да се Европа, оличена кроз институционалну, правну и политичку структуру Европске уније, у постојећим околностима веома тешко може идентификовати као аутономан актер који је способан и капацитиран да преузме одговорност за властиту и безбедност у свом непосредном окружењу.

Кључне речи: европска стратешка безбедносна аутономија; Европска унија; Заједничка безбедносна и одбрамбена политика; политичко-институционалне претпоставке; организационо-функционалне претпоставке; материјалне (ресурсне) претпоставке.

УВОД

Иако је зачет и примарно се развијао као економски пројекат, процес европске интеграције и сарадње пратиле су спорадичне, по правилу, неуспешне иницијативе у правцу чвршћег позиционирања Европе, оличене у Европској унији, као аутономног безбедносног актера на међународној равни. Развојем релевантних политика Европске уније у домену безбедно-

1 Аутор за кореспонденцију: проф. др Борис Тучић, Факултет безбједносних наука, Универзитет у Бањој Луци, имејл: boris.tucic@fbn.unibl.org.

сти и одбране, а посебно под утицајем све интензивнијих промена у међународном поретку у протекле две деценије, све чешће се говори о потреби изградње европске стратешке безбедносне аутономије, као оквира кроз који ће се артикулисати релативно самостални европски безбедносни интереси, а Унији омогућити функционална верификација као аутономног безбедносног актера на регионалној и глобалној сцени.

У средишту анализе јесте управо концепт европске стратешке безбедносне аутономије, његов садржај, домет и ограничења те, посебно, кључне претпоставке чијим испуњењем је функционална верификација стратешке аутономије фундаментално детерминисана. Феномен европске стратешке аутономије посматра се кроз неколико појмовно, логички и методолошки повезаних целина и потцелина. Тако, у првој се настоји одредити савремено значење концепта европске стратешке аутономије и његови садржински елементи те указати на диференциране приступе његовом поимању, како на политичкој тако и документарној равни. У другој, која је издељена на три потцелине, разматрају се претпоставке остварења европске стратешке безбедносне аутономије које се, уважавајући њихову природу, смештају у три основне категорије: политичко-институционалне, организационо-функционалне те материјалне (ресурсне), уз напомену да су дате претпоставке, без обзира којој категорији номинално припадају, међусобно дубоко детерминасане и условљене.

Савремени концепти европске стратешке безбедносне аутономије

Иницијативе у правцу развоја аутономног (западно)европског безбедносног идентитета нису новог датума и могу се идентификовати још с краја четрдесетих и почетка педесетих година XX века, како кроз успостављање Западноевропске уније (ЗЕУ) Бриселским уговором из 1948. тако и кроз француске идеје о Европској политичкој, односно, Европској одбрамбеној заједници, како су биле представљене нератификованим Париским уговором из 1952. године. Ипак, савремене тежње за изградњом европске стратешке аутономије[1] примарно су биле инициране страховима од евентуалног заокрета у америчкој спољној политици по питању одбране европског континента, поготово у периоду администрације Доналда Трампа (*Donald Trump*). Релативна деградација војних, политичких и економских односа између прекоатлантских партнера (Dimitrova, 2020; Görgen, 2021) и захтеви Вашингтона да Европа преузме већу одговорност за властиту безбедност, укључујући и издавања за систем колективне одбране у оквиру НАТО-а, довели су до померања фокуса европских престоница ка изградњи концепта европске стратешке безбедносне аутономије, до чијег етаблирања као кохерентне целине долази кроз Глобалну стратегију Европске уније из 2016. године (European External Action Service, 2016: 19), да би се он потом наметнуо као незаобилазан индикатор при разматрању било којег аспекта политика Уније у области безбедности и одбране (Witney, 2019; Ringsmose

& Webber, 2020). Но, етаблирање и популаризација овог концепта више је отворило питања, него што је понудило одговора, укључујући чак и озбиљна лутања по питању његовог одређења, садржаја и домета (Zielinski, 2020; Helwig & Sinkkonen, 2022; Rekowski, 2023). Из угла геополитичких интереса Вашингтона, свакако су најопаснија била тумачења стратешке аутономије у апсолутном смислу, која су подразумевала институционалну, стратешку и структуралну диференцијацију у односу на САД и изградњу властитих, европских војнобезбедносних структура као пандан НАТО-у. Овакво схватање подразумевало је замену НАТО-а, као вишедеценијског евроатлантског одбрамбеног кишобрана, ужим, европским аутономним структурама и, тиме, рапидно слабљење војног присуства САД на европском континенту. С друге стране, тумачења стратешке аутономије у релативном смислу, која су, чини се, и творци концепта од самог старта имали на уму (European External Action Service, 2016: 19) те иза којих су временом стали сви европски лидери (European External Action Service, 2020), подразумевају да је улога САД и НАТО-а по питању одбране Европе и даље неприкосновена, док се безбедносна аутономност Европе, односно, Европске уније као њеног институционализованог израза, исцрпљује у самосталној регулацији питања која нису у примарном фокусу Вашингтона. У основи овог тумачења јесте изградња аутономног европског идентитета у оквиру НАТО-а, његовог „европског стуба" који би донео нови организациони и функционални квалитет Северноатлантском савезу, али не и успостављање засебних европских војнобезбедносних структура које би замениле НАТО. Као такав, концепт стратешке аутономије, иако полази од ње као референтног оквира, не задржава се само на политикама Уније, већ захтева ширу платформу у којој учествују и њене чланице, али и не-ЕУ државе које су чланице НАТО-а, попут Велике Британије или Норвешке. Најчешће истицани аргумент у прилогу релативном тумачењу стратешке аутономије изводи се из члана 42.2 лисабонског Уговора о Европској унији, којим је предвиђено да Заједничка безбедносна и одбрамбена политика (ЗБОП), а у перспективи и Заједничка одбрана, морају уважавати обавезе које државе чланице имају у оквиру других војнобезбедносних аранжмана, примарно НАТО-а, те да се могу развијати само уз пуно поштовање свих аранжмана који су у таквим оквирима постављени. Другим речима, ЗБОП Уније је у својој уговорној иницијацији постављена као секундарна у односу на војнобезбедносне аранжмане које државе чланице имају у оквиру НАТО-а.

Европска стратешка безбедносна аутономија може се одредити као способност Европе, као политичког и безбедносног актера на међународној равни, да самостално доноси одлуке и располаже неопходним средствима, капацитетима и могућностима којима ће их спровести у дело, на самосталан и ефикасан начин када год је то потребно (Zandeel, et al., 2020: 2). Детерминисана је испуњењем низа претпоставки на интерној и екстерној равни који условљавају њену материјализацију, правце развоја те функционални домет и ограничења. Дате претпоставке међусобно се дубоко преплићу и условљавају те се нити једна од њих не може посматрати изоловано.

Претпоставке стратешке аутономије и њихова класификација

Очигледно, постојање европске стратешке аутономије изискује, пре свега, „способност Европе" да самостално и ефикасно доноси одлуке којима ће изразити своје позиције и интересе у безбедносној области, као и да располаже одговарајућим ресурсима и капацитетима којима ће осигурати њихово провођење у пракси. У сврху њиховог потпунијег разумевања, претпоставке европске стратешке аутономије условно се деле на политичко-институционалне, организационо-функционалне и материјалне (ресурсне).

Политичко-институционалне претпоставке

Ова група претпоставки подразумева елементе који творе неопходан интерни и екстерни политичко-институционални контекст у којем се европска стратешка аутономија етаблира и реализује, укључујући и процесни модалитет креирања и реализације спољно-безбедносних политика Европске уније. Интерни аспект политичко-институционалних претпоставки реферише, између осталог, на нужност превазилажења статусних и интересних разлика између европских држава у домену безбедности и одбране, њихових различитих безбедносних традиција и култура те, посебно, превазилажење системских слабости у процесу креирања кључних аспеката ЗБОП Европске уније, као оквира у којем би требало да њена стратешка аутономија дође до изражаја. Према лисабонским уговорним решењима, политике Уније у домену спољних политичких и безбедносних односа почивају на механизмима међувладине сарадње, што представља озбиљну препреку ефикасном деловању европске организације у овом контексту. Повремене иницијативе у правцу спровођења уговорних реформи којима би се омогућило одлучивање квалификованом већином и у овој области (Coenig, 2020; Navarra & Jančová, 2023; Politico, 2023) нису дале резултате, пре свега, због отпора групе чланица да практиковање властитог суверенитета у домену спољне политике и безбедности трансферишу на наднационалну раван. Постојећи изрази начела флексибилности процеса европске интеграције и сарадње, попут института конструктивног уздржавања или рудиментарни облици института унапређене сарадње који се могу идентификовати и у овим областима, представљају ванредан механизам превазилажења застоја у процесу одлучивања, а никако системски приступ мобилизацији легитимитета деловања Уније на спољнополитичком плану. Уједно, тромост којом се Унија у овим областима карактерише, како у домену одлучивања тако и спровођења усвојених одлука, усмериле су њене чланице ка неформалним облицима остваривања сарадње у војнобезбедносној области, попут Северне групе (енг. *Northern Group* – NG), која окупља 12 партиципаната, укључујући Шведску и Финску које су, након вишедеценијског статуса војне неутралности, априла 2023, односно, марта 2024. године, постале чланице НАТО-а, Европске иницијативе за интервенцију (енг. *European Intervention Initiative*

– EI2), која је заживела на иницијативу француског председника Емануела Макрона (*Emmanuel Macron*) и која окупља 13 држава или пак Заједничких експедиционих снага (енг. *Joint-Expeditionary Force* – JEF) које су успостављене на британску иницијативу и које, уз Велику Британију, окупљају земље са севера Европе и Балтика.

Изградњу аутономног европског безбедносног идентитета, и поред одређених спољних хомогенизујућих фактора, попут украјинског конфликта, значајно отежава диференцирана безбедносна традиција европских држава, њихова различита историјска искуства те неподударна безбедносна култура. Ту спадају и различите перцепције на који начин осигурати војну безбедност европских држава, где се могу издвојити државе са јаким атлантистичким усмерењем, попут скандинавских и балтичких земаља или Пољске, држава које су још увек верне свом војнонеутралном статусу, као што су Аустрија или Ирска, те државе које, попут Француске, уз припадност НАТО-у, теже изградњи и чвршћег европског одбрамбеног језгра (Lefebvre, 2024).

Када је реч о екстерној равни, једна од кључних политичко-институционалних претпоставки европске стратешке аутономије подразумева позиционирање Уније као самосталног актера међународних односа и безбедности, поготово у односу на друге релевантне актере, попут САД, које су значајно детерминасале све досадашње процесе садржинског и функционалног обликовања политика и модалитета безбедносне сарадње на европском континенту. Претварање Западноевропске уније у „успавану лепотицу" (Bassets, 1993; Jørgensen, 2019; Тучић, 2023), „минирање" Париског споразума плановима о поновном наоружавању СР Немачке и њеном укључивању у војне аранжмане те, посебно, дешавања у постбиполарној ери, када се и поставило питање улоге НАТО-а у измењеној безбедносној парадигми, указују да је једно од примарних определења САД било спречавање било каквих европских амбиција које би угрозиле америчке интересе на континенту. Америчка подршка јачању капацитета и релативно самосталнијем безбедносном деловању европских земаља је изразито контролисана и њен основни credo јесте оспособљавање европских земаља искључиво у функционалним оквирима спољнополитичког деловања Вашингтона, укључујући и отклањање било каквих иницијатива које могу угрозити улогу НАТО-а у одбрани европског континента, а тиме и редуковати присуство САД у Европи. Искуства показују да је за САД једино прихватљива европска стратешка аутономија која је екстремно релативизована, подређена ширим америчким интересима и која се може контролисано остваривати у оквиру постојећих структура којима управља Вашингтон, не доводећи их у питање, већ доприносећи њиховом обогаћењу и јачању. Но, проблем је што оваква схватања, и то не само од стране САД већ и европских лидера, концепт европске стратешке аутономије у потпуности обесмишљава, до његовог потпуног поништења. У том светлу треба посматрати и позицију Уније у односу на кључна актуелна догађања, а која најснажније синтетизује украјински конфликт. Уз

констатацију да је конфликт Русије и политичког запада у Украјини значајно допринео даљој релативизацији концепта европске стратешке аутономије, хомогенизујући евроатлантски блок под окриљем НАТО-а, чини се да су његове импликације по даљи развој концепта вишеслојне. Реч је о конфликту после којег, како се то често истиче, ништа неће бити исто у политичком, безбедносном, економском, па и културном смислу (Andor & Optenhögel, 2023; Pushkar, 2023; Qaisrani et al., 2023; Ozili, 2024) те конфликту чије се реперкусије најснажније пројектују управо на европском континенту. Стога, украјински конфликт, поготово у његовој иницијалној и почетној фази, манифестовао се као својеврсна прекретница у процесу изградње европске стратешке аутономије. Уместо препознавања историјског тренутка и прављења искорака у правцу чвршћег позиционирања Уније као самосталног политичког и безбедносног актера, што би несумњиво подразумевало и дистанцирање од Вашингтона по одређеним питањима и приоритетизацију европских на уштрб америчких интереса, већина европских лидера прихватила је ирационалну матрицу о руској безбедносној опасности (Klymak & Vlandas, 2023) те идентификовала НАТО као кључног гаранта европске безбедности, на тај начин дефинитивно верификујући крајње релативизовано схватање европске стратешке аутономије. То значи да је Европа, без обзира на цену, поново прихватила да буде подређена широј атлантистичкој матрици (Sierakowski, 2024), која европску стратешку аутономију значајно лишава њених капацитета и садржаја. Но, да се не ради о пуком непрепознавању историјског тренутка већ о свесном и систематском деловању, јасно указују, на пример, сведочанства појединих европских лидера о карактеру и сврси Минских споразума (Schwarz, 2022), интензитет антируске кампање након избијања сукоба те, посебно, неспремност водећих европских земаља да преузму одговорност по питању евентуалне суспензије члана 10 Вашингтонског уговора, у складу са захтевима Москве, и тиме директно утичу на спречавање оружаног сукоба (Nitoiu & Pasatoiu, 2023). Уместо тога, Европа је доведена у најсложенију безбедносну ситуацију од окончања Другог светског рата до данас, са реалним тенденцијама њеног даљег погоршања, посебно узимајући у обзир премрежавање континента, а посебно његовог источног дела, америчким наоружањем и војном инфраструктуром. Иако неки ове процесе перципирају као изградњу „тврђаве Европе" (Rogers, 2024), док изградњу највеће НАТО базе у Европи, на Црном мору, у Констанци у Румунији, метафорично означавају као „омогућавање грофу Дракули додатних зуба" (Grain, 2024), остаје чињеница да је Европа, у случају даље ескалације сукоба, најизложенија разарајућим дејствима те да свесна интенсификација ратног безбедносног ризика свакако не може бити у интересу европских држава и народа.

Организационо-функционалне претпоставке

Организационо-функционалне претпоставке односе се на неопходност постојања организационих и имплементационих капацитета посредством којих би се аутономно деловање Уније у војнобезбедносној области спроводило у пракси. Од састанка у Сент Малоу 1998, Европског савета у Келну 1999. године и, посебно, ступања Уговора из Лисабона на снагу до данас, учињен је значајан, али недовољан напредак у развоју капацитета Уније који би јој омогућили самосталније деловање и потврду као незаобилазног безбедносног актера. Вероватно највећи искорак учињен је успостављањем Сталне структурисане сарадње у оквиру ЗБОП (енг. *Permanent Structured Cooperation* – PESCO) (Council of the European Union, 2017), којом је обезбеђена перманентна основа за остваривање војнобезбедносне сарадње чланица организације, за разлику од ранијег периода, када је она почивала на *ad hoc* основи. Сарадња у оквиру PESCO почива на принципу добровољности, кроз реализацију различитих пројеката у којима тренутно партиципирају све чланице Уније изузев Малте, али и државе попут САД, Канаде или Норвешке, те по својој природи подсећа на увреженији институт унапређене сарадње. За јачање оперативних капацитета Уније, значајно је било успостављање ЕУ борбених група (енг. *EU Battle Groups*) 2007. године, као мултинационалних снага до 1500 војника којима су намењени задаци превенције, стабилизације и управљања кризама, те спасилачке и хуманитарне мисије, уз ослањање на Главу VIII Повеље ОУН, којом је омогућено уговорно поверавање оваквих задатака од стране Савета безбедности релевантним регионалним безбедносним актерима. Но, примарно због одсуства политичке воље, али и захтеване једногласности у Савету Европске уније при доношењу одлуке о њиховом активирању, борбене групе, без обзира на бројне прилике, до сада нису доживеле своју практичну верификацију. Једно од фундаменталних питања за спровођење војних активности Уније тиче се модалитета њиховог финансирања, поготово што према постојећим уговорним решењима буџетска подршка њиховој реализацији није могућа. Прелазно решење пронађено је у креирању добровољних фондова, попут некадашње АТИНЕ (енг. *ATHENS*) или актуелног Европског фонда за подршку миру (енг. *European Peace Facility Fund*), међутим, овакав начин финансирања свакако не представља задовољавајуће решење јер деловање Уније непосредно зависи од спремности држава чланица да га у датом тренутку финансијски подрже. Док је била њена чланица, Велика Британија је одвајала око ¼ средстава за реализацију војних мисија и операција Уније (Shea, 2020: 89), што имплицира да је ситуација по Брисел данас додатно усложњена. Непостојање довољних Унијиних властитих капацитета, али и потреба да се одагнају страхови Вашингтона везани за даљу улогу НАТО-а у контексту европске безбедности, довели су 2002. године до тзв. „Берлин + аранжмана"[2], као система од седам споразума Уније и НАТО-а којима су детаљно регулисани облици сарадње по различитим питањима, укључујући и отварање могућности Унији да користи НАТО капацитете за планирање и

нестратешке оперативне капацитете при реализацији властитих војних операција управљања кризама (Williams, 2018). Најпознатији примери примене „Берлин+ аранжмана" су мисије очувања мира у Северној Македонији из 2003. године под називом „*Concordia*" те операција „*Althea*" која се од 2004. године до данас спроводи у БиХ. Но, за разумевање утицаја „Берлин+ аранжмана" на развој европске стратешке аутономије неопходно је указати на неколико момената. Пре свега, потреба за кориштењем капацитета НАТО-а Унију несумњиво доводи у рањив положај, јер је дата могућност условљена једногласним пристанком Северноатлантског савета у којем су заступљене и државе, попут Турске, са којима Брисел има низ отворених политичких питања. Познато је, на пример, да је управо због блокаде Турске операција „*Concordia*" каснила више од шест месеци, као и да је Унија неретко била принуђена на различите компромисе, укључујући и омогућавање политички и вредносно за Брисел упитним земљама да партиципирају у заједничким војним активностима. Други моменат односи се на чињеницу да „Берлин+" почива на постулатима прокламованим на Вашингтонском самиту 1999. године (North Atlantic Treaty Organization, 1999), попут правила „НАТО има право првенства" или механизма Комбинованих здружених снага (енг. *Combined Joined Task Force* – CJTF). Право првенства осликава преемптивност у прилог НАТО-а по питању решавања кризних ситуација, јер се њим захтева да НАТО, пре разматрања евентуалног омогућавања Унији да користи његове капацитете, усвоји формалну одлуку којом изражава незаинтересованост да он као организација буде ангажован по конкретном питању. Механизам Комбинованих здружених снага, као одраз принципа флексибилности у управљању кризама, омогућава државама чланицама да, уколико процене да конкретно питање није у њиховом непосредном интересу, не партиципирају у заједничким војним активностима, али да то њихово уздржавање не спречава остале чланице да у одговарајућем формату, укључујући и активности којима руководи Унија, ипак узму учешће у управљању кризама. Оба постулата указују на секундарност позиције Уније у оквиру оваквих аранжмана, без обзира на каснија обогаћења како укупне сарадње две организације тако и оригиналног „Берлин+", до којих је дошло како посредством заједничких декларација из 2016, 2018. или 2023. године (NATO, 2016, 2018, 2023) тако и посредством комплементарних докумената које су организације усвајале појединачно, попут новог Стратешког концепта НАТО-а (NATO, 2022) или Стратешког компаса ЕУ за безбедност и одбрану из 2022. године (European External Action Service, 2022; Тучић, 2023). Тренутно, нешто преко 4000 лица ангажовано је у оквиру 11 цивилних мисија, односно, седам војних мисија и операција у оквиру ЗБОП Уније, које се реализују на подручју Африке, Блиског истока те Западног Балкана и источне Европе, уз две комбиноване мисије на подручју Сахела и Гвинејског залива (European External Action Service, 2024). Ипак, превага цивилних у односу на војне мисије и операције, географска предоминација подручја Африке и Блиског истока у односу на Западни Балкан и источну Европу те, напослетку, сама природа већине мисија које су, по правилу, усмерене ка изградњи локалних

безбедносних капацитета, постконфликтној стабилизацији или очувању безбедности прекоморских транспортних рута, такође указују на секундарни значај Уније као регионалног и глобалног безбедносног актера.

Материјалне (ресурсне) претпоставке

Материјалне претпоставке генерално реферишу на неопходност постојања одговарајуће технолошке и индустријске базе којом ће се перманентно задовољавати све војне потребе европских земаља, укључујући и реализацију заједничких активности у оквиру ЗБОП Европске уније. Интензивнији развој војноиндустријског комплекса у оквиру Уније, како у комерцијалне тако и безбедносне сврхе, манифестује се од почетка 2000-их година и до данас је на европском нивоу успостављена прилично широка лепеза нормативних, институционалних, стратешких и финансијских инструмената за подршку овом облику наменске индустрије. На пример, 2004. године успостављена је Европска одбрамбена агенција, 2006. усвојен је и започела је реализација Европског истраживачког програма у области одбране, Европски одбрамбени фонд, као финансијки инструмент, успостављен је 2017. године, да би, коначно, марта 2024. године био представљен и кључни стратешки оквир у овој области – Европска стратегија одбрамбене индустрије (енг. *Defence Industry Strategy* – EDIS) (European Commission, 2024), чија се имплементација реализује кроз трогодишње оперативне програме. У овом моменту, Европска комисија је у процедуру упутила регулативу којом је дефинисан Европски програм одбрамбене индустрије 2025– 2027. године, којим су предвиђена издвајања у висини од 1.5 милијарди евра за реализацију циљева дефинисаних Стратегијом. Несумњиво је да су на израду стратешког оквира на нивоу Уније и определење да се европска војна индустрија учини подеснијом за деловање у условима ратне економије (Gray, 2024) утицала два кључна фактора: конфликт у Украјини и наводна опасност по европску безбедност коју отеловљује Руска Федерација те ревитализација страхова од промене америчке политике по питању заштите Европе у ишчекивању нових америчких председничких избора. Другим речима, усвајањем стратешког оквира и креирањем пратеће инфраструктуре за убрзани развој војноиндустријског комплекса, европске земље су исказале определење да питање властите безбедности чвршће узму у своје руке, мада су украјински конфликт и немогућност већине европских земаља да реализују обећања везана за снабдевање украјинске војске наоружањем и војном опремом, значајно оголели системске слабости војне индустрије европских земаља и очигледно непостојање довољних производних капацитета којима би се и задовољавале властите потребе, али и креирали вишкови намењени извозу (Dempsey, 2023; McLeary, 2024; Witney, 2024). Подаци Међународног института за истраживање мира из Штокхолма указују да су европске земље неспремно дочекале избијање украјинског конфликта. На пример, међу 100 најразвијенијих светских компанија у области војне индустрије за 2022.

годину, било је преко 40 америчких, 15 кинеских и 10 руских, док је удио европских компанија био занемарљив, са неколико италијанских, немачких и шведских компанија које се углавном баве производњом опреме двоструке намене (Stockholm International Peace Research Institute, 2022). Током 2023. године, под утицајем украјинског конфликта, готово све европске земље су увећале издвајања за потребе одбране, међутим, за разумевање европске стратешке аутономије, чак и њеном крајње релативизованом облику, значајна је чињеница да на САД и даље отпада 68% од укупних издвајања у оквиру НАТО-а, на Турску и Канаду 4% збирно, док се преостали део односи на европске земље (Stockholm International Peace Research Institute, 2024). Стога, уколико европске земље уистину теже стратешкој безбедносној аутономији оличеној у некаквом „европском стубу НАТО-а", неопходно је у што краћем року успоставити одговарајућу равнотежу између прекоатлантских партнера по овом питању, на начин да европске земље повећају своја издвајања на ниво од 50% од укупних издвајања свих чланица Савеза.

ЗАКЉУЧАК

Без обзира на његову документациону етаблираност, али и значај за разумевање генералног питања европске безбедности, концепт европске стратешке аутономије још увек је у повоју. За разлику од неких ранијих иницијатива, које су за резултат требале имати успостављање структура посредством којих би (западна) Европа у пуном капацитету преузела одговорност за властиту безбедност, данашње поимање европске стратешке аутономије је крајње релативизовано те редуковано на потребу јачања европског безбедносног идентитета у оквиру НАТО-а, као ширег евроатлантског војнобезбедносног кишобрана. Недовољна развијеност европске стратешке аутономије резултат је утицаја низа фактора, а пре свега неиспуњења базичних претпоставки за њену функционалну верификацију. Претпоставке о којима је реч, уважавајући њихову природу и карактер, без обзира што су међусобно дубоко испреплетене, могу се сврстати у три основне категорије: политичко-институционалне, организационо-функционалне те материјалне или ресурсне.

У оквиру политичко-институционалних претпоставки европске стратешке безбедносне аутономије, као неки од кључних проблема могу се идентификовати постојећа уговорна, односно, системска решења којима су регулисани процеси креирања и имплементације релевантних политика Европске уније у области безбедности и одбране, али и изразито ограничавајући „амерички фактор", односно вишедеценијски утицај политике САД на обликовање свих европских безбедносних иницијатива на начин да се, у случају евентуалне реализације, не угрозе интереси прекоатлантског партнера те статус и улога НАТО-а по питању одбране европског континента.

У домену организационо-функционалних претпоставки, без обзира што је у протекле две деценије остварен динамичан напредак у развоју ЗБОП,

Европска унија још увек не располаже одговарајућим капацитетима посредством којих би самостално пројектовала своје безбедносне интересе на регионалној и глобалној равни. Самим тим, ослањање на спољне капацитете при реализацији војнобезбедносних активности, те постојећи аранжмани у којима се таква могућност остварује, Европску унију чине не само изразито рањивом, већ и значајно релативизују њену улогу и значај као актера који је способан преузети одговорност за властиту или безбедност свог непосредног окружења.

Како показују досадашња искуства украјинског конфликта, на пример, вишедеценијска успаваност већине европских земаља и њихово ослањање на САД, односно НАТО по питању одбране европског континента, индуковали су и недовољну развијеност европског војноиндустријског сектора, као неопходне ресурсне базе без које се Европа, институционално оличена у Европској унији, не може манифестовати као релевантан војнобезбедносни актер.

NOTES

1 Иако је појам „европске стратешке аутономије" шири од појма „европске стратешке безбедносне аутономије", уважавајући чињеницу да је предмет истраживања везан за питања европске безбедности, односно, безбедносних политика Европске уније, наведене категорије се у раду паралелно користе и имају синонимно значење.

2 Бројни садржински елементи „Берлин + аранжмана" предвиђени су ЕУ – НАТО Заједничком декларацијом о Европској безбедносној и одбрамбеној политици (након ступања Уговора из Лисабона на снагу – Заједничка безбедносна и одбрамбена политика) из децембра 2002. године.

ЛИТЕРАТУРА

Andor, L., & Optenhögel, U. (2023). *Europe and the war in Ukraine: From Russian aggression to a new eastern policy*. Publishing Partnership.

Bassets, L. (1993). WEU, Europe`s "Sleeping Beauty". https://www.cvce.eu/obj/weu_europe_s_sleeping_beauty_from_el_pais_25_january_1993-en-6e607cc6-3f25-4df3-b1a4-25300300f0df.html

Coenig, N. (2020). *Qualifying Majority Voting in EU Foreign Policy: Mapping Preference.* https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/publication/qualified-majority-voting-in-eu-foreign policy-mapping-preferences

Council of the European Union. (2017). *Decision (CFSP) 2017/2315 of 11 December 2017 establishing Permanent Structured Cooperation (PESCO) and determining the list of participating Member States*. Official Journal of the European Union, L 331/57. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A32017D2315

Dempsey, J. (2023). *Can Europe meet Ukraine's military needs?* Strategic Europe. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2023/11/judy-asks-can-europe-meet-ukraines-military-needs?lang=en&center=europe

Dimitrova, A. (2020). The State of the Transatlantic Relationship in the Trump Era. *European Issues – Policy Paper*. *545*, 1–12.

European Commission. (2024). *Joint communication to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A new European defence industrial strategy: Achieving EU readiness through responsive and resilient European defence industry (JOIN(2024)10 Final).* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2024%3A10%3AFINAL

European External Action Service (EEAS). (2016). *A Global Strategy for the European Union`s Common Foreign and Security Policy – Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf.

European External Action Service (EEAS). (2020). *Why European Strategic Autonomy Matters*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/why-european-strategic-autonomy-matters_en.

European External Action Service (EEAS). (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en.

European External Action Service (EEAS). (2024). *EU Missions and Operations*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-missions-and-operations_en.

Görgen, A. (2021). US – EU Relations in the Trump Era: Quest for Autonomy in Europe. *Journal of Graduate School of Social Sciences, 25*(4),1373–1395.

Grain, J. (2024). Giving Dracula some teeth: Modernizing Romania's military. *Georgetown Security Studies Review*. https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2024/03/23/giving-dracula-some-teeth-modernizing-romanias-military/

Gray, A. (2024). EU aims to shift arms industry to war economy mode. *Reuters*. https://www.reuters.com/world/europe/eu-aims-shift-european-arms-industry-war-economy-mode-2024-03-04/

Helwig, N., & Sinkkonen, V. (2022). Strategic autonomy and the EU as a global actor. European Foreign Affairs Review, 27, 1–20. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782804.2022.2100983?scroll=top&needAccess=true

Jørgensen, K. E. (2019). The WEU: Sleeping Beauty is awake! *In* From vision to reality (pp. 79–93). Taylor & Francis.

Klymak, M., & Vlandas, T. (2023). The impact of Russia's invasion on European attitudes (EIQ Paper No. 180). London School of Economics and Political Science.

Lefebvre, M. (2024). Has the time come for European defence? Robert Schuman Foundation – The Research and Study Center on Europe. https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/743-has-the-time-come-for-european-defence

McLeary, P. (2024, June 28). US and Europe are Desperate to Sign Weapons Deals with Ukraine. They just Can`t get Started. *Politico*. https://www.politico.eu/article/us-europe-sign-weapons-deals-ukraine-nato-joe-biden-donald-trump-volodymyr-zelenskyy-war-putin-russia/

NATO. (2016, July 8). *Joint Declaration by the President of the European Council, President of the European Commission and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133163.htm

NATO. (2018, July 10). *Joint Declaration by the President of the European Council, President of the European Commission and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization.* https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2018/07/10/joint-declaration-on-eu-nato-cooperation

NATO. (2022). *Strategic Concept*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf.

NATO. (2023, January 10). *Joint Declaration by the President of the European Council, President of the European Commission and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_210549.htm

Navarra, C., & Jančová, L. (2023). Qualified majority voting in common foreign and security policy: A cost of non-Europe report. European Parliamentary Research Service, European Parliament.

Nitoiu, C., & Pasatouiu, F. (2023). Public diplomacy and the persistence of the conflict and cooperation dichotomy in EU-Russia relations. *Journal of Contempporary European Studies*, 31(1), 21–34. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782804.2022.2100983?scroll=top&needAccess=true#abstract

North Atlantic Treaty Organization. (1999, April 24). *Washington Summit Communiqué issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Washington, An Alliance for the 21st Century*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27440.htm.

Ozili, P. K. (2024). Global economic consequences of Russian invasion of Ukraine (MPRA Paper No. 120781). https://ideas.repec.org/p/pra/mprapa/120781.html

Politico. (2023). Sailing on High Seas: Reforming and Enlarging the EU for the 21st Century. Report of the Franco – German Working Group on Institutional Reforms. https://www.politico.eu/wp-content/uploads/2023/09/19/Paper-EU-reform.pdf.

Pushkar, V. (2023). A possible way out of the conflict between Ukraine and the Russian Federation. Collegium Civitas.

Qaisrani, I. H., Qazi, M. B. H. & Abbas, H. (2023). A Geopolitical War in Europe: Russia`s Invasion on Ukraine and its implications. *Journal of European Studies, 39*(1), 1–15.

Rekowski, M. (2023). Conceptualizing European strategic autonomy. Rocznik Integracji Europejskiej, *17*, 363–377.

Ringsmose, J., & Webber, M. (2020). No time to hedge? Articulating a European Pillar within the Alliance. https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1423

Rogers, J. (2024). How Eastern Europe Become a Fortress. *The Spectator*. https://www.spectator.co.uk/article/how-poland-became-the-fortress-of-europe/.
Schwarz, P. (2022, December 21). Former German Chancellor Merkel admits the Minsk agreement was merely to buy time for Ukraine's arms buildup. *World Socialist Web Site*. https://www.wsws.org/en/articles/2022/12/22/ffci-d22.html

Shea, J. (2020). European defence after Brexit: A plus or a minus? European View, *19*(1), 88–94.

Sierakowski, S. (2024, June 4). No quiet for Europe on the Eastern Front. *Project Syndicate.* https://www.project-syndicate.org/commentary/eu-defense-eastern-border-with-russia-how-poland-finland-baltics-are-preparing-by-slawomir-sierakowski-2024-06

Stockholm International Peace Research Institute. (2024). *SIPRI Fact Sheet April 2024: Trends in world military expenditure for 2023* (Fact sheet). https://reliefweb.int/report/world/sipri-fact-sheet-april-2024-trends-world-military-expenditure-2023-encasv

Williams, N. (2018, March 26). NATO–EU cooperation: Don't forget Berlin Plus. *European Leadership Network.* https://europeanleadershipnetwork.org/commentary/nato-eu-cooperation-dont-forget-berlin-plus/

Witney, N. (2024, February 19). Home alone: Sorry state for Europe's selfdefence. *European Council on Foreign Relations*. https://ecfr.eu/article/home-alone-the-sorry-state-of-europes-plans-for-self-defence/.

Zandeel, D., Deen, B., Kruijver, K., & Stoetman, A. (2020). *European Strategic Autonomy in Security and Defence*. Clingendael, Netherlands Institute of International Relations.

Zielinski, T. (2020). Strategic Autonomy of the European Union in Security and Defence. *Lithuanian Annual Strategic Review*, *18*(1), 1–18.

Тучић, Б. (2023). Глобална безбједност и свијет који се мијења: концепт, актери, изазови, ризици и пријетње. Факултет безбједносних наука.

Тучић, Б. (2023). Стратешки компас за безбедност и одбрану Европске уније: Платформа за глобално деловање у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике? Журнал за безб(ј)едност и криминалистику, *2*(5), 21–32.

Рад примљен: 12. 7. 2024.
Рад одобрен: 18. 11. 2025.

СУПТИЛНИ ГОВОР МРЖЊЕ, ПРЕДРАСУДЕ И СЕКСИЗАМ У МЕДИЈСКОМ ПРЕДСТАВЉАЊУ ЖЕНА НА ИНТЕРНЕТУ

Оригинални научни рад

DOI: 10.5937/zurbezkrim2502059S	COBISS.RS-ID 144041473	УДК 004.738.5:305-055.22

Јелена Шкрбић Бијелић[1]
Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Република Српска, БиХ

Сажетак: Било какво медијско писање о женама често прате предрасуде које се провлаче кроз текст, те сексистички ставови који осликавају менталитет комплетне средине, а посредно и аутора текста. Суптилни говор мржње самим тиме је присутан у таквим текстовима, мада некад и експицитни. Да би се ова теза потврдила, анализирано је по десет текстова са шест портала из Босне и Херцеговине са кључном ријечи жена, а порталима је приступљено 26. 8. 2023. Анализирано је како су жене представљене, односно која улога им је додијељена (са увидом у улоге на које су жене у медијима ограничене). Анализом је утврђено да је извјештавање неетичко и стереотипно, да су предрасуде и према женама још актуелне и да се актуелизују и да се жене у медијима представљају кроз призму сексизма и у 21. вијеку.

Кључне ријечи: медији, жена, сексизам, говор мржње, предрасуде

1. Увод

Положај жена у БиХ и региону је у многим аспектима неповољан. Равноправност постоји само на папиру: нпр. Закон о равноправности сполова у БиХ прописује једнак третман грађана. Ипак, у пракси та једнакост није реализована. На примјер, према подацима из 2019. године жене су чиниле 63,9% радно способног становништва, 32.9% укупно запослених особа, те 26,7% неактивног становништва. Не можемо рећи да су медији и начин на који се о женама пише одговорни за ову статистику, али сасвим сигурно имају улогу у томе, кроз подржавање предрасуда и стереотипно представљање жена. Закон о равноправности сполова у БиХ прописује у члану 21, став 2 (медији) да је „забрањено јавно приказивање и представљање било које особе на увредљив, омаловажавајући или понижавајући начин, с обзиром на спол".

1 Аутор за кореспонденцију: Јелена Шкрбић Бијелић, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, имејл: lenaskrbic@gmail.com

Међутим, у пракси се овај закон не поштује. Видљива је дискриминација полова, а у медијима је чешћа индиректна дискриминација.

Да бисмо приступили анализи текстова, те остварили циљ да прикажемо медијску слику жена у 2023. години, неопходно је прво дефинисати термине којима ћемо се користити у раду.

Говор мржње заправо јесте било какво изражавање које преноси поруке мржње или нетрпељивости према одређеној скупини. „(...) Представља акт који истовремено дискриминише, осуђује жртву и подстиче друге да се придруже осуди и прогону жртве представљајући то као друштвено оправдано, прихватљиво понашање које неће наићи на друштвену осуду" (Ivanović et al., 2019: 19). У коријену говора мржње, као и насиља, јесте однос моћи, односно покушај зазузимања супериорне позиције у односу на жртву. Обично је заснован на одређеној карактеристици, попут расе, националне или етичке припадности, вјере, језика, пола, сексуалне оријентације, политичких увјерења, поријекла и слично. Говор мржње јавља се путем свих канала гдје се користи говор или писана ријеч – од радијских и телевизијских програма, преко штампаних медија, портала, периодике, књига и слично, па до летака или друштвених мрежа.

По Ivanoviću et al. (2019: 22), постоји седам типова говора мржње: хушкање на насиље (позивање на насиље путем друштвених мрежа или других мас-медија), ширење стереотипа и предрасуда, дехуманизација жртве (гдје се жртва представља као инфериорна особа која не заслужује једнак третман као остали), повезивање одређене групе с криминалом (када се извршење неког дјела приписује цијелој групи, а не појединцима, на примјер, навијачке групе), ширење лажних вијести, панике и узбуњивање јавности, директне или индиректне пријетње, те употреба увредљивих израза за одређену групу.

У ширем контексту, говор мржње представља насиље. Сексизам и предрасуде посматраћемо као поткатегорије говора мржње. Анализом дискурса као погодном методом установићемо колико је заправо предрасуда и колико је заступљен говор мржње према женама у шездесет проучаваних текстова са шест различитих портала са кључном ријечи жена.

У раду ће се направити подјела приказа жена кроз текстове, односно, видјећемо колико стереотипно извјештавање жене ставља у одређене категорије, намећући им ограничен број улога. *Како наводи Валић Недељковић, позивајући се на Бајерли и Роса, истраживања о презентацији жена у вијестима су показала „да су* жене најчешће присутне као жртве, углавном насиља и то оног сексуалне природе, медијски представљеног на сензационалистички начин. Осим тога, видљиве су још као мајке и супруге. Жене су ретко извор информација, како у локалним тако и у регионалним и националним медијима. Оне су ређе цитиране а ако јесу, то је само површан навод у краћим текстовима. Њима се мање верује него мушкарцима као извору информације" (Valić Nedeljković, 2011: 450).

Када је ријеч о улогама које жене имају у медијима (када добију медијски простор), Валић Недељковић наводи четири: „ауторка медијских садржаја, актерка друштвено-политичке праксе која је добила простор за презентацију својих идеја и ставова у медијима, жена у медијима приказана искључиво као објекат и на крају жена актерка која у одређеним медијским садржајима мења улогу у ауторку и обратно – новинарке које су у одређеним ситуацијама представљене као актерке друштвено-политичке и културне сфере" (Valić Nedeljković, 2011: 455). Улоге жена у медијима, тачније у информативној штампи (не ревијалној) дефинише и Миливојевић, и то као забављачка (забављачице, модели, пјевачице и слично), домаће (домаћице, мајке, пратиље или помиривачице каријере и породице), те експерткиње (психолошкиње, социјалне раднице, козметичарке, учитељице, љекарке и слично), чија је стручност прилагођена породичној сфери и улози жена које брину о породици.

Улога медија у формирању личности је изузетно важна, а та се улога није мијењала кроз историју. Проблем данашњице ипак је ниска медијска писменост, посебно у сфери онлајн медија – што погодује порталима чији је основни циљ зарада, често науштрб квалитетног и етичког извјештавања. Управо зато говор мржње и предрасуде остају неисправљене, јер је битнији број кликова и прегледа него етички кодекс новинара (или уредника). Важно је адресирати проблем ширења предрасуда у писаном медијском дискурсу и због брзог ширења идеја међу великим групама и широм популацијом (кад је о интернету ријеч) и због пребацивања одговорности на некога другога дијељењем тих текстова, што потврђују Ивановић и др.: „Због теже идентификације у маси, губи се осећај одговорности за своје поступке, који постају много екстремнији. Долази до масовног ширења одређеног понашања (или идеје, прим. аут.) попут вируса, јер појединци у гомили теже да без питања прихватају и следе идеје, мишљење и емоције већине" (Ivanović et al., 2019: 86).

2. Методологија

Медији слику стварају управо кроз језик. Језик не служи само преносу информација – он служи и за обликовање ставова, за потврђивање (или формирање) идентитета и за ширење неке идеологије. Баш зато је важно укључити и остале дисциплине у проучавање језика, да би се одступило од чисте формалистике, јер језик нису само знакови, него и значења.

У раду се користи квантитативно-квалитативна анализа дискурса, а јединица анализе је писани текст, односно једна објава на порталу. Компаративном методом су сумирани резултати да би се разграничиле категорије у које се жене у медијима смјештају.

Дискурс анализа као метод води поријекло из лингвистике, потом и наратологије, а данас се користи у многим дисциплинама као систематичан и погодан алат за изучавање текстуалних, културолошких, социолошких феномена са значењске стране. Дакле, посматрано из наратолошког угла, текст је заправо предложак, а дискурс је значењска могућност тог текста. На структуралистичком нивоу, текст би био синоним фабули, а дискурс сижеу. Самим тим, дискурс и наратив могу да се посматрају као синоними, с тим да је данас дискурс анализа или анализа дискурса метод који се користи у низу дисциплина, док је наратологија остала везана за умјетност (прво књижевност, а данас и виртуелне умјетности, од видео-игара па надаље). Дискурс би онда у том случају представљао језичку анализу текстова, и то „највиши дио језичке анализе" (Perović, 2014: 33), односно, анализа дискурса је „проучање односа између језика и контекста у коме се он користи" (Lakić, 2014: 57).

> „Критичка анализа дискурса је врста дискурсног аналитичког истраживања које првенствено проучава начин на који се злоупотреба друштвене моћи, доминација и неједнакост активирају, репродукују и како им се одупире текстом и разговором у друштвеном и политичком контексту. Оваквим дисидентским истраживањима, аналитичари критичког дискурса заузимају експлицитан став, а самим тим желе да разумију, разоткрију и на крају се одупру друштвеној неједнакости" (Van Dijk, 2001).

Управо зато што кроз критичку анализу дискурса можемо да установимо како језик обликује и учвршћује моћ идеологије, ова метода је подобна да се испита неједнакост која се кроз текстове који објектификују жену ствара.

У раду је проучаван писани дискурс. Како истиче Савић, „писани материјал се у принципу може категорисати у три основне групе према критерију степена јавности: 1. штампани, 2. нештампани (тј. писани али не за штампу), 3. писани али намењен говорењу (јавни говори, затим вести на радију и/или телевизији итд.)" (Savić, 1993: 48). Ова подјела написана је у односу на медије тада, али данас би се портали такође могли сврстати у штампане медије, али виртуелно штампане. Са развојем дигиталних технологија, мијења се и дискурс, технички, али не и суштински.

2.1. Корпус

Анализирано је шездесет текстова са шест најпосјећенијих портала, по три из Републике Српске (*Mondo.ba, Nezavisne.com, Atvbl.com*) и Федерације Босне и Херцеговине (*Hayat.ba, Avaz.ba, Klix.ba*), према: Top 20 Bosnia and Herzegovina News Websites и Top websites in Bosnia and Herzegovina (All Industries). Текстови су настали у периоду јула–августа 2023. године, а дошли смо до њих тако да смо у опцију тражилице укуцали кључну ријеч жена, да би анализа била што објективнија. Нисмо тражили у рубрикама

стил, слободно вријеме и слично, гдје се иначе пласира „лаганије" штиво имплицитно намијењено женама, да не бисмо прејудуцирали резултате анализе. Сви текстови преузети су 26. 8. 2023. у девет часова ујутро. Да би текст био прегледнији, за чланке са портала кориштене су шифре (Прилог 1). Анализа обухвата и језичко тумачење, зато што „језик јесте средство за изражавање, али и за стварање друштвене неједнакости. (...) Ради се о бројним, обично суптилним облицима злоупотребе друштвене моћи, гдје је главно средство за доминацију над другима језик. Управо је ово предмет критичке анализе дискурса" (Perović, 2014: 97).

У раду су представљени резултати анализе извјештавања и колико су говор мржње, предрасуде и сексизам заступљени у проучаваним текстовима. У закључном дијелу су поново апострофирани одређени закључци представљени раније. Анализа је рађена по кодном листу из рада „Кога је изабрала штампа у Србији" (Pralica, 2012: 64), прилагођеном за потребе овог истраживања.

3. Анализа портала

Генерално, жене се у медијима приказују или ријетко или као инфериорне у односу на мушкарце. Како наводи Валић Недељковић, „у медијима се приказују као некомпетентне, инфериорне и увек на услузи мушкарцу. Медији или игноришу или стереотипизирају жену" (Valić Nedeljković, 2011: 448). Валић Недељковић наводи три групације писаних медија с обзиром на циљ и матичну групу: феминистички медији, медији за жене и медији немаркирани родом (Valić Nedeljković, 2011). Анализа се превасходно односи на оне немаркиране родом.

Важно је адресирати колико се доминација (у овом случају, мушка) шири кроз свакодневне наративе – самим тим, и медије. Теорије манипулације кроз медије обрађују, на примјер, Чомски и Теут Ван Дијк. Ван Дијк, говорећи о везама између когнитивног и афективног, осврће се управо на злоупотребу моћи не само кроз акције, него и кроз ум:

> „То јест, кроз посебан приступ и контролу средстава јавног дискурса и комуникација, доминантне групе или институције могу утицати на структуре текста и говора што резултира тиме да су знање, ставови, норме, вредности и идеологије реципијената – мање-више индиректно под утицајем интереса доминантне групе" (Van Dijk, 2007).

Критичка анализа дискурса зато обухвата проучавање језичких структура, уз анализу како такве структуре (наслови, синтакса, семантика, стил и стилске фигуре) утичу на манипулацију.

Када је ријеч о полној структури уредника, која би могла имати утицаја на текстове који се објављују, у импресуму, Дневни аваз наводи да је пуноправни члан Вијећа за штампу у БиХ. Главна уредница је жена, а

директор друштва мушкарац. Уредник Кликса је мушкарац. На челу портала Мондо је директорица, а сваки сегмент (нпр. информатива, магазин) има свог уредника или уредницу. У Независним новинама и на позицији извршног директора и на позицији главног уредника (како је наведено у импресуму) су жене. За портале Атв и Хајат није прецизирано ко је уредник или уредница, наведена је власничка структура телевизијских канала, али не и портала. Видљиво је да жене предњаче на уредничким позицијама.

3.1. Категорије жена

Анализа показује да категоризација не одступа од оних које су дале Валић Недељковић и Миливојевић. Најчешће је жена жртва (графикон 1), јер то одговара наративу који је најчешћи у медијима, те незаустављању родно заснованог насиља као посљедице патријархата. Појављује се и нова категорија за нови вид дискриминације – у тексту Х2[1] наилазимо на нову улогу жене у медијима – штеточине, оне која нешто квари (која је опет „крива"). Текст представља опис TikTok видеа просидбе, и жене која је просидбу на јавној плажи „покварила" својим присуством. Овдје можемо препознати суптилни говор мржње и у коментарима који су наведени, и то у опозицији она: ми, односно млади – стари. Може да буде говора и о тзв. ејџизму, односно дискриминацији старијих особа.

Графикон 1.

3.2. Жанр и опрема текста

У посматраним порталима, убједљиво преовладавају вијести (графикон 2). Најчешћи жанр је вијест у свим посматраним интернет-порталима, а на

репортажу нисмо наишли ниједном. Текстове преузете са редита (Reddit) и унеколико прилагођене посматрали смо као чланке, те је зато броје чланака нешто већи. Када је ријеч о опреми, једина на коју смо наилазили јесу фотографије које су смисаоно пратиле текстове (на примјер, фотографија стршљена у чланку Н10[2]). Ипак, фотографије које прате текстове у којима наилазимо на предрасуде јесу одговарајуће за такав текст, али нису за разбијање таквих образаца. На примјер, у тексту М7[3] наилазимо на реченицу у којој препознајемо не само предрасуде него и суптилни говор мржње који прате фотографије: Погледајте како изгледа Лариса која тврди да 'није само комад меса'.

Графикон 2

3.3. Наслови

Генерално, наслов треба да да информацију о чему је у тексту ријеч. Наравно, служи и појачавању идеолошке поруке и управо зато се у етичким кодексима и смјерницама осуђују сензационалистички наслови којима се шире предрасуде. Ипак, они испуњавају своју сврху – прикупљају кликове, односно прегледе, те утичу на финансијски аспект портала. Метафоричке и сензационалистичке наслове сврстали смо у једну категорију (графикон 3). Показало се да је честа ситуација да новинари вијест (из полиције или тужилаштва) само преименују (додајући, на примјер, Нови детаљи нестеће –М1[4] или Драма у Истри – А39[5]), да би добили што „бомбастичнији" наслов и тако привукли читаоце.

Сензационалистички наслови предњаче у односу на остале, што опет упућује на важност едукација које би утицале на промјену уређивачке политике.

Графикон 3

3.4. Стил и језик

Сама форма у којој је нешто написано већ садржи информације о стилу и језику. С обзиром на то да су у истраженом корпусу преовладале вијести, и то саопштења из полицијских управа или тужилаштава, јасно је и да предњачи административни стил какав је у овим институцијама заступљен. Реченице су кратке, јасне, просте. У оваквим текстовима, епитета нема, глаголски облици су у пасиву и предњаче именице и замјенице. За овакав тип текстова то је уобичајено, јер је њихова основна функција референцијална, односно служе нам да пренесу информацију. Ипак, карактеристична је конативна функција која се јавља у насловима оваквих вијести. Управо зато су често издвојени као сензационалистички, а порука која се њима преноси може бити и увредљива. У чланцима пак реченице нису тако кратке, а говор је колоквијалнији, да би био ближи читаоцу и да би се порука лакше пренијела. Таквим примјерима обилује текст А6[6]: Због недостатка овог хормона жене могу да буду јако незгодне, па ће често имати изливе бијеса према људима који су је само попријеко погледали. Овај псеудонаучни поглед на жене доноси нам увид у дубоко укоријењену мизогинију и сексистичке ставове да је жена погодна само за сексуалне односе.

3.5. Стереотипи о женама

Стереотипе налазимо и у насловима и у текстовима, у свим проучаваним порталима. Од категорија у које се жене сврставају (о којима је већ било ријечи), па до позива на насиље, сви ови сегменти заправо шире укоријењене предрасуде. На примјер, у тексту А2[7] препознајемо суптилни говор мржње и упирање прстом у жену, јер је у самом наслову наглашено како је она та која је оставила дијете да спава (а не да је дијете преминуло у сну). А6[7] доноси нам предрасуде у самом наслову: Стручњаци тврде: овако изгледа жена којој

фале интимни односи. Зашто? Зато што се стереотипи заснивају на увјерењу да жена која нема интимне односе није подобна ни за шта, да су њене реакције непримјерене баш због недостатка секса итд. Текст је чисто ширење стереотипа, јер нигдје у тексту није наведено који су то стручњаци, гдје су рађена истраживања и остале информације које би давале приказ једног научног рада. Завршница текста не само да је препуна сексизма и мизогиније, већ може да буде и позив на насиље, па и силовање: Другим ријечима, када видите да жена изгледа уморно, *нервозна је*, фрустрирана, бијесна и нема самопоуздања – немојте се свађати са њом, већ пробајте да ријешите ситуацију онако како стручњаци савјетују – интимним односом.

Портал Кликс доноси једнак број текстова којима је приступљено нешто озбиљније и у којима су жене представљене као витални дио заједнице и текстова које жену своде на објекат мушке пажње. Пет текстова овог портала говори о друштвеним проблемима, док их осталих пет продубљује. Текстови у *Независним новинама* са кључном ријечи *жена* обухватали су и вицеве који су посебан вид ширења предрасуда и стереотипа, као и сексистичких идеја. Поразно је што се налазе на порталу који је намијењен широким народним масама, али је и упутно у менталитет читалаца, јер је медијска писменост недовољно адресирана у образовним структурама. Овакви вицеви представљају и суптилни говор мржње.

Свим овим стереотипима кроз текстове, жене се ограничавају на неколико улога које су им „намијењене" у патријархалном друштву. На примјер, говорећи о дискредитацији предсједнице Србије – Наташе Мићић у јавности само зато што је жена, Миливојевић наводи: „Ова врста инстант дискредитације ради јер је пажљиво и дуго припремана вишегодишњим медијским радом који у популарној свести фиксира стереотипе о женској инфериорности" (Milivojević, 2005: 12). Склони смо сложити се са овим ставом. Двадесет година послије, жене још приказују као секундарне, само у односу на мушкарце и као објекте. Доминантна политика о којој је тада писала данас је само још заступљенија са лакшим ширењем информација, лакшим приступом порталима и ширим аудиторијумом.

4. Закључак

Резултати показују да бх. новинарство не прати савремене препоруке о родно равноправном извјештавању. Извјештавање о женама је стереотипно, жене су представљене кроз призму предрасуда и основна улога (како су показала и ранија истраживања) која је жени додијељена је улога жртве. Не заостаје ни мајка/супруга, али се уводи и нова категорија – кршитељке закона или жене која је (за нешто) крива. Наслови су сензационалистички или информативни, при чему су примарно усмјерени ка сакупљању броја кликова и свиђања, у много већем броју него што би то требало да буде, косе се са смјерницама о

извјештавању и са етичким кодексима (стравична судбина), али су погодни за сакупљање кликова. Метафоре су у служби ширења предрасуда, а на лексичком нивоу, жене не излазе из дефинисаних категорија, сем у једном случају (К6[8] – умјетница). Епитети служе ширењу сензационализма (самим тиме, и предрасуда). У проучаваном корпусу текстова, 30 текстова је непотписано, 29 је потписано иницијалима (али оба иницијала), те је само један текст потписан пуним именом и презименом ауторке.

Од 60 анализираних текстова, готово трећину текстова чине преузете објаве са редита и описи *TikTok* видеа. Другу трећину чине саопштења која сачињавају полицијске управе, само уз додатак бомбастичног наслова чији је циљ да привуче посјетиоце на портал, а трећи дио су чланци преузети једни од других, без стварних извора. Два су вица. У 17 текстова, жена је жртва. У шест текстова је мајка или супруга, у исто толико у сукобу са законом. У 12 текстова жена је сексуални објекат, иако се објективизује константно. Десет текстова спада у категорију „остало", јер текстови или немају везе са женама (Путин, Додик), у једном је штеточина, два су извјештаја са конференција које се тичу жена, један текст о удружењу жена, један интервју са умјетницом, те три текста гдје је кључна ријеч погрешна. Текст о стоматологу који се лажно представљао рачунали смо само једном, али са двије улоге (жртве и кривца). Саме категорије у које су жене смјештене и стереотипи који им се приписују показују велику заступљеност говора мржње према женама у проучаваним текстовима.

„Традиционални медији су се повезали с интернетом како би одговорили на потребе публике. А потребе нове, дигиталне публике је што већи проток информација у што краћем року, у форми сензационалистичких наслова. Читање садржаја на дигиталним медијима је површно, без удубљивања у суштину што води до погрешне перцепције чињеница. Свака чињеница постаје повик" (Ivanović et al., 2019: 86). Слиједећи ову логику, сваки пут када неко употријеби говор мржње и када просјечни конзумент ових садржаја уочи мизогине ставове (које не распознаје као мизогине, но као чињенице), жене у друштву задржавају свој неравноправан положај, бивајући од стране гомиле која упија повике сматране као мање компетентне. Зато је неопходно што више се бавити овим темама са сваког аспекта, и упозоравати на штетност таквих образаца.

Медији и медијски радници морају да поштују етички кодекс и, уосталом, законе и да се воде принципима едукације у извјештавању, а не ширења затуцаности зарад кликова, посебно када имају у виду да је медијска писменост веома ниска, чиме је просјечан конзумент подложнији манипулацијама које се дају и кроз текст и кроз коментаре на текст:

Проучавани (најшири, односно најчитанији) медији, дакле, не деконструишу патријархат и норме које нам је наметнуо, већ реконструишу стереотипе као сегменте друштвене стварности који су догматизовани и, као такви, нормални и непромјењиви. Да би се нешто промијенило, потребно је промијенити уређивачку политику, користити се, можда, смјерницама за медијско извјештавање о родно заснованом насиљу које су сачиниле „Но-

винарке против насиља", јер могу да буду корисне и када је извјештавање о роду генерално у питању или, просто, етичким нормама новинарске професије.

Језичке структуре, попут реда ријечи у наслову или употребе реторичких питања, што у наслову, што у тексту, утичу на формирање слике, односно става о нечему. Ван Дијк налази и да уколико читаоци (односно, примаоци поруке) немају приступ другим изворима информација или ментални капацитет да се одупру сугестивним порукама, као резултат се јављају преферирани модели специфичних ситуација, који се онда претварају у генерализације, ставове и идеологије (Van Dijk, 2007). Из тога је видљиво колико медији утичу на читаоце и на стварање или јачање ставова о појединим питањима, у овом случају питање положаја жена. Зато је важно мијењати начине извјештавања о женама, мијењати медијску слку и стварати нове, афирмативне категорије у којима ће се жена у медијима сврстати.

Notes

1 X2 – НЕПОЗНАТА ЖЕНА НА ПЛАЖИ УНИШТИЛА МЛАДОМ ПАРУ ПРОСИДБУ ИЗ СНОВА

2 H10 – Жена преминула од убода стршљена

3 M7 – ОНА ЈЕ МИС БУМ БУМ 2023: У финалу послала поруку о којој брује друштвене мреже

4 M1 – Нови детаљи несреће на путу Бањалука - Лакташи: Погинула тридесетосмогодишња Прњаворчанка, повријеђене три особе

5 A39 – Драма у Истри: Мушкарац отео жену и побјегао

6 A6 –Стручњаци тврде: Овако изгледа жена којој фале интимни односи

7 A2 – Стравична судбина човјека који улази у „Задругу": „Жена ставила дијете да спава, послије пет минута је умрло"

8 K6 – Ханна Дујмовић: Умјетност је медиј који држи нит међу ствараоцима, прилика да се наше име чује у Европи

5. Литература

Ivanović, A., Randjelović, D., & Totić, M. (2019). Govor mrznje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama. *Monitor, 7*(2), 45–60. https://www.researchgate.net/publication/331959215_GOVOR_MRZNJE_U_ELEKTRONSKIM_MEDIJIMA_I_NA_DRUSTVENIM_MREZAMA

Lakić, I. (2014). Analiza pisanog diskursa. U S. Perović (Ur.), *Analiza diskursa: teorije i metode* (str. 57–76). Institut za strane jezike, Univerzitet Crne Gore.

Milivojević, S. (2004). *Žene i mediji*. Ženske studije i komunikacije, Centar za ženske studije.

Perović, S. (2014). Diskurs i statistika ili diskurs kao odgovor na Jakobsonovo „sramno zaostajanje“. U S. Perović (Ur.), *Analiza diskursa: teorija i metode* (str. 13–67). Institut za strane jezike.

Pralica, D. (2012). Koga je izabrala štampa u Srbiji. U D. Valić Nedeljković & D. Pralica, (Urs.), *Koga su mediji izabrali... A šta su partije nudile?* Novosadska novinska škola.

Puljić, G. (2015). Jezik novina o jezičkim novinama. U A. Ryznar (Ur.), *Svijet stila, stanja stilistike: zbornik radova*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Savić S. (1993). *Diskusija analize*. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.

Valić Nedeljković, D. (2011). Rod i mediji. U S. Milivojević & S. Markov (Urs.), Uvod u rodne teorije (str. 455–470). Centar za rodne studije.

Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. In D. Tannen, D. Schiffrin, & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of discourse analysis* (pp. 352–371). Blackwell. https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2001-Critical-discourse-analysis.pdf

Van Dijk, T. A. (2007). Discourse, power and access. https://shorturl.at/apKR8

Рад примљен: 9. 7. 2024.
Рад одобрен: 18. 11. 2025.

ФАКУЛТЕТ БЕБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

ЧАСОПИС ФАКУЛТЕТА БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ И КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

-УПУТСТВО АУТОРИМА-

Часопис *Журнал за безбједност и криминалистику* је научни часопис из области безбједности и криминалиситике.

Часопис *Журнал за безбједност и криминалистику* објављује научне радове који третирају тематику безбједносних наука, криминалистике, форензике, заштите и **спасавања**, организације и послова полиције, специјалног физичког образовања и сл. Поред наведеног у часопису се објављују и радови из других сродних научних дисциплина који су тематски блиски профилу часописа.

У часопису се објављују оригинални научни радови, прегледни научни радови, претходна саопштења, научне критике, односно полемике или осврти, прикази научних конференција, књига и пројеката, који нису претходно објављивани нити се налазе у процедури разматрања у другом часопису, у цјелини или у дијеловима.

Своје чланке и приказе за објављивање можете регистровати преко сервиса SCIndeks на адреси https://aseestant.ceon.rs/index.php/zurbezkrim/login

Радове који не задовољавају основне критеријуме часописа у погледу структуре рада и правила цитирања, редакција неће узети у разматрање. Уколико рукопис одговара стандардима часописа, упућује се на анонимну рецензију. Сваки рад оцјењују најмање два рецензента, одабрана из реда

признатих стручњака из уже научне области. По извршеној рецензији, рукописи се шаљу ауторима с примједбама и приједлозима за отклањање недостатака. Кориговане рукописе, аутори треба да врате редакцији у року 14 дана од дана пријема захтјева за дораду и исправку рада. Преводе прихваћених радова врши овлаштени преводилац а трошкове превода сноси уредништво часописа.

Достављањем рукописа за објављивање у часопису, аутори пристају на постављање својих радова на интернет страници часописа, односно на интернет страници Факултета безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци. Аутори преносе на часопис право на објављивање достављених текстова и ниједан њихов дио не може се репродуковати без писмене сагласности уредника часописа. Часопис задржава и сва остала права, изузев уколико није другачије договорено с аутором.

Часопис излази на српском језику и енглеском језику, два пута годишње. Преводе прихваћених радова врши овлаштени преводилац а трошкове превода сноси уредништво часописа.

Аутори приликом писања радова за часопис *Журнал за безбједност и криминалистику* треба да уважавају сљедећа правила:

I ТЕХНИЧКА УРЕЂЕНОСТ РАДА

- ✓ Рад мора бити сачињен у Microsoft Word-u, ћириличким писмом, фонтом Times New Roman, величине 12 pt.
- ✓ Рукописи, по правилу, не треба да буду дужи од 40.000 словних мјеста, са размацима.
- ✓ Научни радови морају да садрже: име и презиме аутора, назив и сједиште установе у којој ради, наслов рада, сажетак (апстракт) с основним налазима рада (обима до 150 ријечи), кључне ријечи (четири до шест), излагање суштине рада, закључак (до једне стране) и листу референци, те наслов рада. Саставни дијелови сажетка (апстракта) су: циљ истраживања, коришћени методи, резултати и кратак закључак.
- ✓ У уводу рада морају бити јасно наведени предмет, циљ и структура рада.
- ✓ Структура рада требала би да садржи сљедеће цјелине:
- ✓ Радови у којима се износе налази емпиријског истраживања пишу се по тачно одређеној структури која има општеприхваћени облик научних истраживања: увод, проблем, методолошки оквир истраживања, емпиријски резултати, дискусија и/или закључак и литературу.
- ✓ Теоријски радови: увод, главни дио структуриран у најмање два поглавља и закључак.

- ✓ Наслов рада: 12 pt, bold, централно равнање (alignment centered), велика слова.
- ✓ Име аутора/коаутора: 11 pt, централно равнање (*alignment centered*).
- ✓ Институције: централно равнање (*alignment centered*), навести испод имена аутора.
- ✓ Поред имена аутора навести име аутора за кореспондецију, афилијацију и е-маил адресу у првој фус ноти у тексту (нпр. Др Марко Марковић је доцент на Факултету _____ Универзитета у Бањој Луци. Е-маил: xmakrovicmx@gmail.com).
- ✓ Апстракт и кључне ријечи: 11pt. потпуно равнање (*Alignment justified*).
- ✓ Текст рада: 12 pt, потпуно равнање (alignment justified), називи цјелина великим словима без редног броја *(Alignment centered*), називи подцјелина малим словима без редног броја *italic,* централно равнање.
- ✓ Литература: 11 pt, без редног броја испред; референтни извори се наводе према абецедном реду.
- ✓ Наслови слика: *11 p, italic,* центрирано испод слике.
- ✓ Наслови табела: *11 p, italic,* центрирано изнад табеле.
- ✓ Табеле и графички прикази треба да буду урађени у Microsoft Wordu. Свака табела и графикон треба да буду означени бројем и да имају одговарајући наслов (нпр: Табела 1, Графикон 1). Наслов и назив табеле и графикона стављају се изнад табеле и графичког приказа, док се извор наводи испод, уређен по правилима цитирања часописа.
- ✓ Једначине се пишу у одговарајућем графичком едитору за једначине (Microsoft Equation, MathType и други) и постављају се на почетак реда. На десном рубу реда, у истом реду у којем је написана једначина, у угластој загради треба назначити њен број, почевши од броја 1.
- ✓ Фотографије (слике) морају бити припремљене за црно-бијелу штампу, тј. ако је изворна слика у бојама које се у црно-бијелој штампи не разликују, боје се морају замијенити „растером“ тј. различитим графичким знаковима које је потребно објаснити у легенди. У слике се уноси само најнужнији текст потребан за разумијевање, као што су мјерне варијабле с њиховим димензијама, кратко објашњење на кривуљама и слично. Остало се наводи у легенди испод слике. Максимална величина слике је 13 cm x 17 cm.
- ✓ У листи референци, наводе се библиографске референце, као што су књиге, чланци и остали извори, као што су документи, закони, новински чланци, коришћене интернет адресе и сл. Референце се исписују азбучним/абецедним редом у складу са предвиђеним стандардима.

II ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА

- ✓ У часопису *Журнал за безбједност и криминалистику* користи се стил цитирања-**АПА стандард** (Publication Manual of the American Psychological Association 7th Edition). Цитирање аутора се врши у тексту, без подножних напомена. Напомене се стављају на крај документа, прије навођења литературе. С тим у вези аутори су дужни уважавати сљедећа правила цитирања:

1. ЦИТИРАЊЕ У ТЕКСТУ

- ✓ Књиге, чланци и дисертације се наводе на сљедећи начин: Када је у питању један аутор чији се дио књиге, чланка или дисертације цитира у загради се наводи презиме аутора, година издања књиге и број странице (Водинелић, 1996: 23), а уколико је у питању парафразирање или резимирање дијела текста аутора није неопходно наводити број странице (Водинелић, 1996).
- ✓ Наративно цитирање: Водинелић (1996)…
- ✓ Уколико се цитира страни аутор, презиме се наводи у изворном облику на страном језику (Roxin, 1963: 148).
- ✓ Цитирање два коаутора рада, у загради навести презиме оба коаутора и годину издања (Grellier & Goerke, 2006).
- ✓ Цитирање три више аутора, наводи се презиме првог коаутора и латинска скраћеница *et al.* (Rachal et al., 2007).
- ✓ Уколико се цитира више радова истог аутора, било књига или чланака, а уколико аутор има више објављених радова исте године који се цитирају, уз годину се додају латинична слова a, b, c, d, итд, послије чега слиједи само број стране (Лазаревић, 2000б: 67).
- ✓ Уколико се наводи више радова различитих аутора у истој загради потребно их је раздвојити тачком са запетом (Шикман, 2011; Мијлковић, 2012). У том случају радове поредати хронолошки према години када су објављени, почев од старијег издања.
- ✓ Секундарно цитирање се врши на сљедећи начин: (Вуковић, 2004, цитирано према Крстић, 2004: 110).
- ✓ Цитирање новинских чланака у тексту се врши на сљедећи начин:
  - ➢ Без аутора: (Независне новине, 2017)
  - ➢ Аутор: (Марковић, 2017)
- ✓ Цитирање докумената и извјештаја у тексту се врши на сљедећи начин: (прво цитирање: Министарство унутрашњих послова Републике Српске [МУП РС] 2012), наредно цитирање (МУП РС, 2012).

2. НАВОЂЕЊЕ ЛИТЕРАТУРЕ (на крају чланка)

Периодична публикација – часопис са нумерацијом по свескама у оквиру тома: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година објављивања). Наслов рада. *Назив часописа*, *том*(број), странице рада. DOI ако је доступан, форматиран на исти начин као URL.

Strobl, R., Klemm, J., & Wurtz, S. (2005). Preventing Hate Crime: Experiences from two East-German Towns. *British Journal of Criminology*, *45*(5), 634–646.

Ellis, R. (2020). Redemption and reproach: Religion and carceral control in action among women in prison. *Criminology*, *58*(4), 747–772. https://doi.org/10.1111/1745-9125.12258

Књига: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година објављивања). *Наслов књиге*. Издавач.

Ignjatović, Đ. (1998). *Kriminologija*. Nomos.

Поглавље у уређеној књизи: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година објављивања). Наслов поглавља. У имену уредника (ур.), *Наслов књиге* (странице поглавља). Издавач.

Emerson, L., & Manalo, E. (2007). Essays. In L. Emerson (Ed.), *Writing guidelines for education students* (2nd ed., pp. 42–49). Thomson.

Докторска дисертација: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година објављивања). *Наслов докторске дисертације* [Докторска дисертација, назив установе која додељује звање]. Назив архиве или сајта. URL ако је доступан.

Lipovac, M. (2016). *Nacionalna bezbednost Republike Srbije u regionalnom bezbednosnom potkompleksu Zapadni Balkan* [PhD thesis, University of Belgrade, Faculty of Security Studies].

Интернет извори: Назив институције/ауторитета (година објављивања). *Наслов цитираног текста*. URL без „Retrieved from“, осим ако је потребан датум приступа.

Правни акт: Назив акта (СКРАЋЕНИЦА), затим члан (чл.) и став (ст.), *Назив публикације*, број и година издања.

Zakon o izvršnom postupku (ZIP), Art. 5, Para. 2, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 125/2004.

Судска одлука: Навођење судске одлуке треба да буде што прецизније (назив и број одлуке, датум доношења одлуке и, по могућству, назив публикације у којој је одлука објављена).

Рад са конференције: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година објављивања). Наслов рада. У имену уредника (ур.), *Наслов зборника радова* (странице рада). Издавач. DOI или URL ако је релевантно.

Stănilă, L. M. (2018). Artificial intelligence: A challenge for criminal law. In D. Simović (Ed.), *International scientific conference "Archibald Reiss Days"* (Vol. 1, pp. 158–168). Academy of Criminalistic and Police Studies.

Чланци у периодичним публикацијама – магазини: Презиме аутора, иницијал имена. Иницијал средњег имена. (Година, датум објављивања). Наслов чланка. *Назив магазина*, *том*(број), странице чланка. URL почетне странице магазина [ако је прегледано онлајн].

Davidov-Kesar, D. (2019, February 3). Duvan svake godine odnese 15.000 života u Srbiji. *Politika. 116*. http://www.politika.rs/scc/clanak/421887/Duvan-svake-govine-odnese-15-000-zivota-u-Srbiji

Поред наведеног, аутори треба да уважавају и сљедеће напомене:

- ✓ Инострана имена транскрибују се на ћирилици на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме наводи се у загради у изворном облику на страном језику курзивом, нпр: Годме (*Gaudemet*) или Шенке *(Schönke).*
- ✓ Члан, став и тачка прописа означава се скраћеницама чл, ст. и тач, а иза последњег броја не ставља се тачка (нпр. ЗКП, чл. 5, ст. 2, тач. 3 или КЗ, чл. 5, 6, 9 и 10 или ЗПС, чл. 4-12, итд).
- ✓ Латинске и друге стране ријечи, интернет адресе и сл. пишу се курзивом.
- ✓ Сви цитирани извори у тексту рада треба да се налазе у попису литературе.
- ✓ Извори који нису кориштени у раду не треба да се налазе у попису литературе.
- ✓ Када од истог аутора наводимо више радова, критеријум поретка је година издања (прво иду раније издати радови па новији).
- ✓ Ако се уз име аутора налази и коаутор, радови у коауторству се наводе иза ауторских.
- ✓ Ако рад нема аутора, наслов дјела или институција којој се приписује ауторство заузимају мјесто аутора, односно прво мјесто.
- ✓ Приликом писања рада потребно је правилно користитити интелектуалну својину других аутора. Плагирање, односно преузимање туђих идеја, ријечи или других облика креативног израза без навођења аутора представља грубо кршење научне и издавачке етике. Плагирање представља кршење ауторских права, што је законом кажњиво.
- ✓ Уз рукопис аутори су дужни доставити потписану изјаву. Образац се налази на веб страници часописа: https://fbn.unibl.org/casopis/

Журнал за безбједност и криминалистику

Изјава аутора

Под пуном моралном, материјалном и кривичном одговорнишћу изјављујемо:

а) да је рад под насловом _____ _____ који је поднијет за објављивање у **Журналу за безбједност и криминалистику** оригиналан и у потпуности резултат нашег истраживања;

б) да не крши ауторска права или друга права власништва трећих лица;

ц) да је у складу са научним стандардима у погледу цитирања и навођења научних радова других аутора у тексту;

д) да није објављен у другом часопису под овим или било којим другим насловом;

е) да није поднијет за објављивање у другом часопису, под овим или било којим другим насловом, све док уређивачки одбор Часописа не обавијести аутора о томе да ли је чланак прихваћен за објављивање или не;

ф) да не постоји/постоји сукоб интереса (наведите):

г) да ће након објављивања рада потписани аутори пренијети сва ауторска права издавачу у складу са политиком Часописа;

х) да ће, након што овај рад буде објављен у **Журналу за безбједност и криминалистику**, ако је исти рад поново штампан у било којем другом часопису, информације о објављивању рада у **Журналу за безбједност и криминалистику** бити наведене у фусноти и о томе бити обавијештен уређивачки одбор **Журнала за безбједност и криминалистику**;

и) да је допринос појединих аутора у припреми рукописа сљедећи (попуните табелу):

1. Концепт и дизајн истраживања
2. Стварање метода и техника истраживања
3. Прибављање и прикупљање емпиријских података
4. Обрада, анализа и представљање резултата
5. Писање рукописа
6. Критичко исправљање (ревизија) рукописа
7. Остало (навести)

	Име и презиме	**Допринос (1-7)**	**Потпис**
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			

Датум:

Потпис аутора:

ФАКУЛТЕТ БЕБЈЕДНОСНИХ НАУКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ

ЖУРНАЛ ЗА БЕЗБЈЕДНОСТ И КРИМИНАЛИСТИКУ

ЧАСОПИС ФАКУЛТЕТА БЕЗБЈЕДНОСНИХ НАУКА УНИВЕРЗИТЕТА У БАЊОЈ ЛУЦИ
И
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

- УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА -

Поштовани,

Часопис Журнал за безбједност и криминалистику објављује научне радове који третирају тематику безбједносних наука, криминалистике, форензике, заштите и спашавања, организације и послова полиције, специјалног физичког образовања и сл. Поред наведеног у часопису се објављују радови из других сродних научних дисциплина који су тематски блиски профилу часописа.

У часопису се објављују оригинални научни радови, прегледни научни радови, претходна саопштења, научне критике, односно полемике или осврти, прикази научних конференција, књига и пројеката, који нису претходно објављивани нити се налазе у процедури разматрања у другом часопису, у цјелини или у дијеловима.

Правилник о публиковању научних публикација („Службени гласник Републике Српске" бр. 77/17) је у својим одредбама (члан 53) као један од критеријума за категоризацију часописа предвидио и адекватност рецензија.

- Према члану 35. ставу 5. Правилника, Рецензија мора минимално садржавати:
  1. оцјену оригиналности, односно научног или стручног доприноса рада,
  2. оцјену актуелности рада,
  3. оцјену примјењене методологије,
  4. приједлог за сврставање у категорију или тип рада,
  5. оцјену коришћене литературе и
  6. сагласност за објављивање рада.
- Према члану 23. Правилника предвиђене су сљедеће врсте чланака:
  1. ***Оригинални научни чланак*** начелно је организован по схеми IMRAD за експериментална истраживања или на дескриптван начин за де-

скриптивна научна подручја, у коме се први пут публикује текст о резултатима сопственог истраживања оствареног примјеном научних метода, које су текстуално описане и које омогућавају да се истраживање по потреби понови, а утврђене чињенице провјере.

2. ***Преїледни научни чланак*** представља преглед најновијих радо-ва о одређеном предметном подручју са циљем да се већ публиковане информације сажму, анализирају, евалуирају или синтетизују, те доноси нове синтезе које такође обавезно укључују резултате сопственог истраживања аутора.
3. ***Країко или преїходно саоїшїење*** је рад, али мањег обима или прелиминарног карактера, у којем неки елементи IMRAD-а могу бити испуштени, а ради се о сажетом изношењу резултата завршеног изворног истраживачког рада или чланка који је у настајању (енгл. Working Paper).
4. ***Научна криїика, односно їолемика или осврї*** је расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији, у којој аутор доказује исправност одређеног критеријума свог мишљења, односно потврђује или побија налазе других аутора.
5. ***Информаїивни їрилої*** је уводник, коментар и слично.
6. ***Приказ књиїе, инсїрумениа, рачунарскої їрограма, случаја, научної дої ађаја и слично*** јесте прилог у којем аутор процјењује правилност/неправилност неког научног или стручног рада, критеријума, поставке или полазишта, уз посебан нагласак на квалитет оцјењиваног рада.

- Код процјене рада рецензенти треба да узму у обзир сљедеће:
  1. Припада ли рад по своме садржају *Журналу за безбједносї и криминалисїику*?
  2. Одговара ли садржај рада наслову?
  3. Да ли је рад у складу са стандардима предвиђеним за писање (упутство ауторима)?
  4. Има ли рад све потребне дијелове предвиђене за његову категорију (нпр. оргинални научни рад: увод, методе, резултате, дискусија, закључак)?
  5. Да ли су слике и табеле прегледне и разумљиве?
  6. Да ли је литература цитирана у складу са Упутством ауторима?

- Остале напомене (члан 35. ставови 2, 4 и 6)
  1. Чланци се оцјењују описно.
  2. Образац Рецензије мора бити потписан ако је у штампаном облику, односно достављен на мејл уредништву за сваки појединачни рецензирани чланак.
  3. Рецензенти су дужни да укажу на могуће повреде етичких норми у раду.
  4. Рецензенти треба да наведу пуну референцу за један репрезентативни ауторски/коауторски рад из уже научне области као што је рад који су рецензирали.